

GRAVFÄLTSBYGGGARNA VID VALSTA

EN STUDIE AV FYRA VIKINGATIDA
GRAVFÄLT I ATTUNDALAND

Anna Hed Jakobsson

Skrifter från Arkeologikonsult nr 6

GRAVFÄLTSBYGGARNA VID VALSTA

SKRIFTER FRÅN ARKEOLOGIKONSULT NR 6

GRAVFÄLTSBYGGARNA VID VALSTA

EN STUDIE AV FYRA VIKINGATIDA GRAVFÄLT I
ATTUNDALAND

Anna Hed Jakobsson

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se
info@arkeologikonsult.se

Framsida Stensättningen A4 på gravfältet Norrsunda 57.

Layout Samuel Björklund
Tryck Kph Trycksaksbolaget AB, Uppsala 2017

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

© Arkeologikonsult och författaren 2017

Skrifter från Arkeologikonsult nr 6
ISBN Tryck 978-91-982611-5-8
ISBN PDF 978-91-982611-6-5

Innehåll

- 7 Trehundra år av begravningar
- 13 Tiden omkring år 800. Två olika gravplatser vid Valsta
- 31 Övertagandet
- 49 Vem kommer här? Ett nytt gravfält inrättas
- 75 En kristen gravplats åt Valstaborna
- 93 Gårdsbebyggelse på gravfältet och en plundrad hög
- 101 Exkurs. Guld och granater och några grophus
- 115 Referenser

TREHUNDRA ÅR AV BEGRAVNINGAR

Begravningar förekommer i så gott som alla samhällen, och även om ritualernas utformning varierar i tid och rum tycks de alltid vara viktiga tilldragelser med många lager av betydelse och med stor inverkan på dem som deltar i ceremonierna. Vikingatidens begravningar utgör inget undantag, tvärtom, de var angelägna händelser. De döda skulle minnas och hedras, arvet efter dem skulle fördelas, deras själar sändas iväg på en resa. Ibland kunde begravningarna vara stora och långdragna, med många deltagare och gäster som kom resande från byarna omkring. Begravnings-skådespelen bland den yppersta eliten var förmodligen kända och omtalade över mycket stora geografiska områden. De kunde ibland dras ut på i flera månader, vilket bland annat har visats med pollenanalyser gjorda på material från den fantastiska Osebergsgraven i Vestfold i Norge, daterad till 830-talet. I Ibn Fadlans ögonvittnesskildring av en ruserhövdings begravning år 922 beskrivs hur det tog tio dagar bara att sy upp hans begravningskläder.³ I de flesta fall var väl begravningarna betydligt kortvarigare, och en angelägenhet mest för den närmaste familjen.

Mer än tusen år senare lever omsorgen, förhoppningarna och föreställningarna om de döda kvar i marken genom spåren av deras begravningar: asklager och stensättningar som innehåller lämningar av människorna själva och av de föremål och djur som brändes på gravbålen tillsammans med dem. Kvar finns också gravarna som grävdes för de tidigkristna, som inte skulle

³ N. Price 2010, s. 134.

brännas, och kistorna som sattes ner.

Under loppet av trehundra år, från omkring år 800 till cirka 1100 e.Kr., fick över hundra människor sina gravar på fyra olika gravfält runt byn Valsta i Attundaland, i södra Uppland. Det är möjligt att gravarna inte representerar alla de begravningar som hölls i Valsta under den

här tiden, för vi vet inte om alla begravningar resulterade i synliga monument. Men de gravar som faktiskt byggdes har bevarats till vår tid och kan genom de arkeologiska undersökningarna berätta en hel del om begravningarna och om Valstaborna.

De första gravarna undersöktes redan på 1950- och 60-talen, en här och några där i samband med olika vägbyggen. 1992–93 grävdes ett omfattande gravfält ut helt och hållet, med spännande och omtalade resultat som särskilt har kunnat belysa aspekter av det vikingatida religionsskiftet. Sommarhalvåret 2010 hade vi på Arkeologikonsult förmånen att kunna fortsätta utgrävningarna vid Valsta. Ytterligare två gravfält undersöktes då i sin helhet, och på ett tredje undersöktes ungefär två tredjedelar av gravarna. Genom åren har sålunda grav efter grav grävts ut, och till slut har över hundra människors gravar undersökts och dokumenterats.⁴

⁴ Anledningen till utgrävningarna 2010 var en ny trafikplats vid Rosersbergs industriområde. Undersökningen redovisas i A. Hed Jakobsson & C. Lindblom 2012, och har också behandlats i artiklar, A. Hed Jakobsson 2012, 2014. Föreliggande fördjupningsstudie ingick i uppdraget och utgör en del av rapporteringen från 2010 års undersökningar. De aktuella gravfälten var Norrsunda 34, 57 och 283, samt ett par enstaka gravar, Norrsunda 111. Gravfältet som grävdes ut på 1990-talet var Norrsunda 59, med anledning av byggandet av Arlandabanan. Undersökningen har

Fyra undersökta gravfält från samma period, som kan knytas till samma by, är ganska unikt. Det blir inte mindre spännande av att gravfälten har visat sig vara väldigt olika. Det är inte så enkelt som att de har tillhört fyra gårdar i en by, eller att en och samma gård eller by har flyttat runt sina gravplatser över tid. Snarare utgör gravfälten spåren av en mycket komplex social dynamik som har präglats av fasta traditioner såväl som ständigt nya influenser, och som har efterlämnat spår både av kollektiva manifestationer och individuella avvikelser på gravfälten.

Ett av gravfälten var klart störst både till yta och antal gravar. Gravarna var stora och många av dem var rikt utrustade. En del gravar har uppenbarligen varit så betydelsefulla att man har återkommit till dem både en och två gånger, för nya begravningar eller för att flytta på de döda. Hela vikingatiden igenom fungerade gravfältet som en viktig grav- och kultplats. De andra tre gravfälten var mindre och hade en annan karaktär, eller snarare väldigt olika karaktärer. De övergavs också efter kortare brukningstider.

Vad var det som har skapade det här mönstret? Varför fanns de här fyra gravfälten, vilka var det som blev begravda på respektive gravfält? Vilka principer bestämde var och hur man begravde sina anförvanter? Det här arbetet är en ansats för att beskriva och förstå hur det kunde gå till.

Studien omfattar sålunda de fyra gravfälten vid Valsta, med vissa utblickar, och i texten refererar jag till "Valstaborna". Om de såg på sig själva så är ju svårt att veta. De kallas så här, mot bakgrund av att alla de undersökta gravfälten ligger inom de historiskt kända ägogränserna för Valsta by, och det grundlägg-

publicerats av G. Andersson i flera arbeten. I denna studie är det främst undersökningsrapporten, 1997a och b, samt avhandlingen från 2005 som har använts. Dokumentationen från undersökningarna från 1950- och 60-talen, utförda i samband med byggnationen av Norrsundavägen och E4:an, finns i ATA (se referenslistan).

gande antagandet att gränserna i stort sett motsvarar den vikingatida byns domäner.⁵ Därför refererar texten till ”Valstaborna”, trots att vi faktiskt inte vet var de bodde någonstans. Deras gårdar har aldrig hittats. Vid undersökningen av bytomten, som grävdes ut samtidigt som ett av gravfälten 1992–93, hittades bara fragmentariska rester av förhistorisk bebyggelse. Olika förhistoriska och sentida aktiviteter hade inneburit rase-ringar och överlagringar som gjorde tolkningen komplicerad, men problem skapades också av den metodiska inriktning undersökningarna hade. 3–4 grophus är det närmaste man kom en vikingatida gårdsbebyggelse.⁶

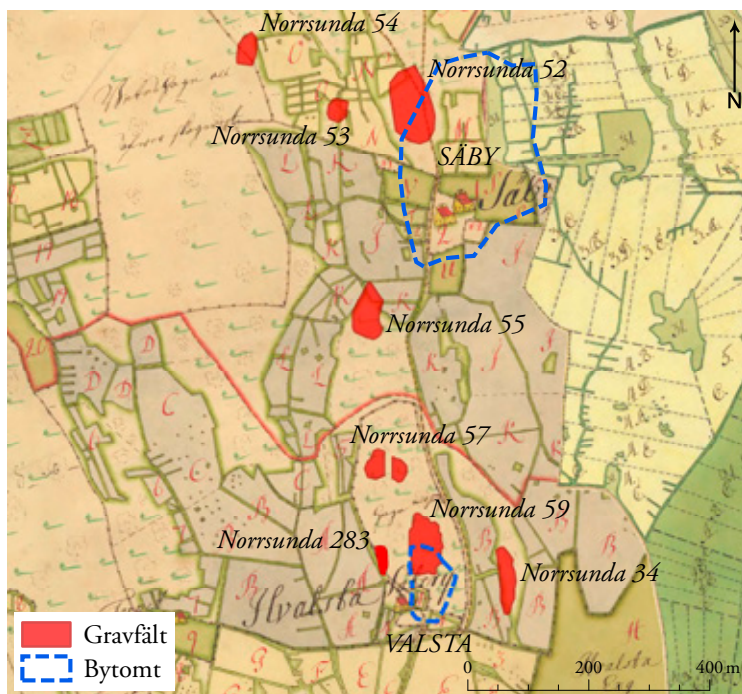
Gravarna på gravfälten motsvarar inte hela den befolkning som levde i Valsta. Vid den här tiden existerade uppenbarligen för oss svårfångade urvalsprinciper som avgjorde vilka som begravdes. Det mest uppenbara exemplet på urval är att barn nästan alltid är starkt underrepresenterade på den yngre järnålderns gravfält. Men många andra faktorer kan ha avgjort vem som blev begravd, och var: familjetillhörighet, juridisk-ekonomisk frihet och ofrihet, kön och ålder kan ha varit avgörande.⁷ Brottlighet, sjuklighet eller annan oförmåga att leva upp till gällande normer och ideal kan också ha föranlett en uteslutning ur det kollektiv av förfäder som man ville skulle representera den egna gruppen.

I det följande kommer jag att följa Valstaborna genom deras gravläggningspraktiker från det tidiga 800-talet till början av 1100-talet. Ramverket är således kronologiskt. Syftet är att studera hur normer, sedvänjor och bevekelsegrunder över tid

⁵ Det finns goda skäl att anta att så var fallet. Jfr T. Zachrisson 1998, s. 167; A. Biuw 1992, s. 14f; B. Ambrosiani 1964, s. 91, 190.

⁶ Grophusen behandlas kort i Exkursen. För en redogörelse av bytomtsundersökningen se A-M. Hällans Stenholm & C. Andersson 2006.

⁷ Andra som undersökt detta är bl a L. Mejsholm 2009, T. Zachrisson 2003 och D. Skre 1996.

Figur 1. Karta över gravfälten och bytomterna Valsta och Säby markerade på historiska kartor från 1700-talet.

skapade gravfältsmönstret på den här platsen, med fyra olika gravfält knutna till samma by.

De tolkningar och beskrivningar som presenteras utgår från att gravarna i någon mån speglar det liv som levdes i Valsta, även om gravar och begravningar självfallet utgör en mycket speciell kontext med egna spelregler. Det huvudsakliga källmaterialet utgörs av undersökningsrapporternas redovisningar och tolkningar, vilket var den givna förutsättningen för studien. Bearbetningen har dock lett till att en del revideringar och om-tolkningar har gjorts. I förekommande fall redovisas dessa ändringar i löptexten eller i nothänvisningar.

TIDEN OMKRING ÅR 800. TVÅ OLIKA GRAVPLATSER VID VALSTA

Det finns förstås en förhistoria till de vikingatida gravfälten i Valsta, och den handlar också delvis om gravar. När begravningarna och gravfältsbyggandet satte igång i början av 800-talet var det inte något helt nytt som hände. Det fanns redan gravar här, som mycket väl kan ha spelat en roll när man valde ut i alla fall den ena av de två begravningsplatser som nu togs i bruk. Det finns trots det goda skäl att betrakta det som hände i början av 800-talet som ett nytt initiativ. Gravarna som fanns här var femhundra år gamla och härrörde från den romerska järnåldern, som var en helt annan tid och kultur. Från den mellanliggande perioden har hittills inga gravar hittats i Valsta.⁸

Det skapades alltså två gravplatser redan från början. Det stod klart efter utgrävningen av gravfältet Norrsunda 283, som utfördes 2010.

Den andra gravplatsen var det stora gravfält som undersöktes 1992–93, Norrsunda 59. Undersökningen visade att de första vikingatida gravarna på Norrsunda 59 hade placerats väl samlade på krönet av Valstas högsta bergshöjd. De hade smugits in i nära anslutning till de romartida stensättningar som för länge sedan hade fått en framträdande plats på berget. Det verkar som att man har iakttagit de gamla gravarna och betraktat

⁸ En möjlighet kan vara gravfälten Norrsunda 55 och/eller 56, som inte är undersökta. Området på och intill Valsta bytomt tycks emellertid ha varit öde, i synnerhet under folkvandringstid. Men under tidig vendeltid etablerades en verkstadsplats här för framställning av exklusiva smycken, bland annat. Verkstaden och dess betydelse diskuteras i Exkursen.

dem med respekt och hänsyn, för de hade varken förstörts eller överlagrats av de nya gravarna.⁹

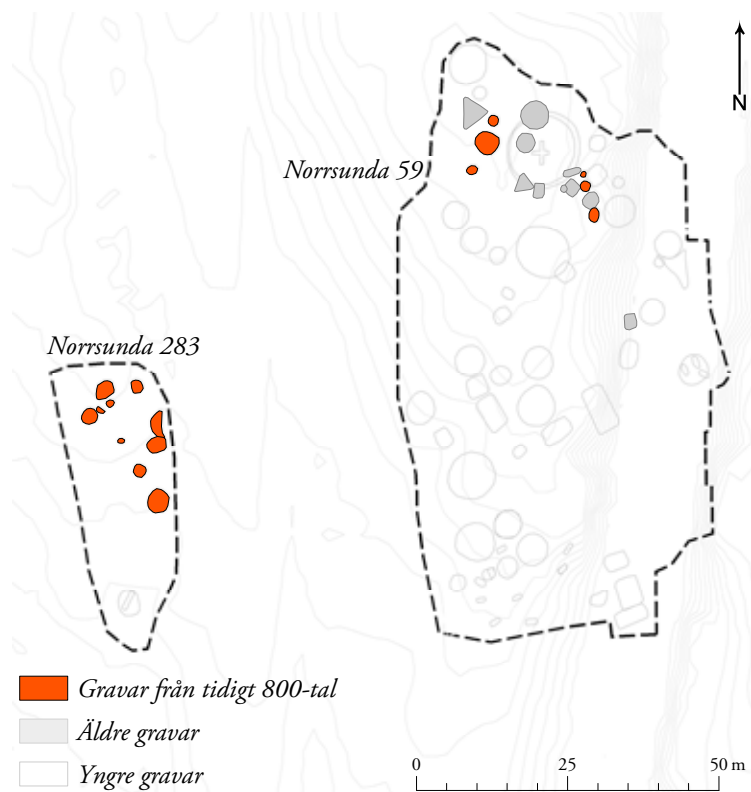
Den andra gravplatsen, Norrsunda 283, låg längre västerut och hade fått en annan placering i landskapet, på en smalare och lägre belägen höjdrygg. Mellan gravfälten fanns ett ännu mera låglänt markavsnitt som accentuerade att det rörde sig om två olika gravplatser. Det fanns även andra skillnader mellan gravfälten. Olikheter kan förstås som att de som blev begravda på antingen den ena eller den andra platsen tillhörde olika grupper av människor.

Det är inte troligt att de två gravfälten ursprungligen har hängt ihop och utgjort ett enda. Det kortaste avståndet mellan gravfälten är 65 meter. I sänkan mellan dem går idag Norrsundavägen, och även om man hypotetiskt skulle kunna tänka sig att vägbygget har förstört en del gravar finns inga uppgifter om att man skulle ha träffat på några när vägen byggdes. Hade det funnits gravar hade man nog sett dem. Ett stycke längre norrut vid ett annat gravfält (Norrsunda 57, mer om detta nedan) såg vägarbetarna att det fanns gravar där man skulle dra fram den nya vägen. Det finns heller ingenting som tyder på att marken någonsin har använts för bebyggelse eller odling som har kunnat förstöra eventuella gravar.

Minst tretton och kanske så många som sexton personer kom att gravläggas på Norrsunda 283 under 800-talets första hälft. Antalet motsvarar gott och väl en familj. Under samma period begravdes bara sex eller sju personer på Norrsunda 59.

Samtliga tidiga 800-talsgravar förefaller anspråkslösa, på båda gravplatserna. Ännu fanns det inga stora högar i Valsta, eller högar alls för den delen, så som det senare kom att göra. Det går inte att finna några påtagliga markeringar av de betydelser man brukar tillskriva högmonumenten: rätten till marken, synliggjord arvsgång och en uttalad social hierarki. Gravarna vid

⁹ G. Andersson 1997a, s.65.

Figur 2. Gravarna från tidigt 800-tal. Det är möjligt att några gravar på det stora gravfältet kan ha försvunnit när en stor hög senare uppförs.

den här tiden var istället små till omfång och höjd och de innehöll inga eller endast ett ringa antal föremål, inga eller få djuroffer. De fåtaliga fynden uppvisar ett repetitivt mönster som tyder på ganska fasta normer för hur en grav skulle arrangeras, även om det som brukligt var på vikingatida gravfält verkar ha funnits utrymme för individuella variationer. De vanligaste gravinventarierna var spikar och nitar, kammar, broddar samt enstaka röda glasflusspärlor.

Två gravar, en från varje gravfält, kan få tjäna som exempel.¹⁰ I vardera grav, båda med brandlager efter kremationer, fanns kammar, bitar av bröd och enstaka röda glasflusspärlor. De var på så sätt mycket lika. I graven på Norrsunda 59 fanns lämningarna efter en man som utöver pärlan, kammen och brödet hade fått med sig en katt som offerdjur. I graven på Norrsunda 283 fanns två djur, ett större, sannolikt nöt, och ett får eller get. Även här var en man begravd, eller två. Vid sidan av den större urnan stod det en liten lerkopp i brandlagret som också innehöll brända människoben, och förutom att det fanns två djur fanns det också två kammar i graven. Osteologiskt gick det inte att fastställa om det faktiskt handlade om två individer, men de dubbla fynden talar för det. I synnerhet de två kammarna är ett ganska säkert belägg för att det fanns två kremerade personer i graven. Kammar tycks ha varit personliga föremål, och det brukliga verkar ha varit att en enda kam lades i gravar för en person. Det har därför föreslagits att det rentav är en säkrare metod att räkna kammar än att förlita sig på den osteologiska bedömningen för att ta reda på hur många individer som är representerade i en grav.¹¹

Dubbelgraven utgör ett av flera exempel på de olikheter som trots allt fanns mellan gravplatserna. Större delen av gravarna på det västra gravfältet var uppförda för fler än en person. Nio gravanläggningar hyste således mellan tretton och sexton individer. Flera av gravarna verkar ha innehållit bålresterna efter en man och en kvinna. På Norrsunda 59 däremot representerade varje gravanläggning en individ. Alla tycks ha varit män.

En av gravarna på Norrsunda 283 innehöll rentav fyra personer. Graven (A1) låg högst upp på det smala impedimentet. Den var högre än de andra gravarna och närmast röseliknande i sin utformning (figur 3). Höjden kom sig av att en första sten-

¹⁰ A57 från Norrsunda 59 och A2 från Norrsunda 283.

¹¹ T. Zachrisson 2014, s. 81 med referenser.

Figur 3. Graven A1 på Valstagravfältet Norrsunda 283, med en till synes utvald röd sten i stenpackningen. Foto mot söder.

sättning hade förhöjts och byggts på i samband med att man hållit ytterligare en begravning och sedan placerat bålresterna och den nya gravurnan i den redan uppförda graven. Den första begravningen hade lämnat spår i form av ett brandlager som innehöll två urnor. I både lagret och urnorna fanns de brända benen av en vuxen man och ett äldre barn eller en tonåring. Om det var en pojke eller en flicka gick inte att avgöra. I brandlagret låg en röd glasflusspärla och tre broddar. Det fanns också en stor mängd nitar och spikar, trärester, flera vinklade järnbeslag och en dragkrok, som tillsammans förmodligen var de brända resterna av en vagn eller släde. I brandlagret fanns även brända ben av två djur: en hund och en höna. En klövled från ett får kan betyda att det har funnits ett berett skinn i graven.

Den röda pärlan understryker att den döde var man. Sambandet mellan enstaka röda glasflusspärlor och mansgra-

var är starkt, vilket bland annat har konstaterats på flera av Lovögravfälten. Vad den röda pärlan betydde vet vi inte. Den kanske fästes på något speciellt ställe på kroppen eller i klädseln, eller så var den av mer symboliskt slag. Ibland verkar den röda pärlan ha lagts i graven obränd, och har då på liknande sätt som exempelvis torshammarringar antagligen inte varit med på kremeringsbålet.¹²

Skilnader i sotighet på benen visar att mannen och den unga individen hade kremerats var för sig. Först därefter har de lagts tillsammans i graven. En möjlig förklaring är att barnen betraktades på ett sätt och hade en roll som inte var förenlig med vissa inslag i begravningsritualerna. Från andra gravar och gravfält kan man känna igen att djur sällan brändes tillsammans med barn, och att unga människor oftast fick med sig färre gravgåvor än vuxna. I just den här graven är det nog så att alla föremålen och djurbenen ska knytas till den vuxne mannen.

Sannolikt har sedan en relativt kort tid förflutit tills man återvände till graven för en andra begravning. Då flyttade man undan stenar i stensättningen och satte ner delar av de nya gravbålsresterna och en urna med benbitar i gropen. Ihopblandade i bålresterna och även i urnan fanns ben från en vuxen, gracilt byggd person (en kvinna?) samt ett litet barn i två till tre års ålder. Få fynd kunde knytas till denna sekundära begravning: några nitar och spikar samt delar av en kam, men också ben av hund och höns även i denna grav.

I kontrast mot gravarna på detta gravfält, med flera individer av olika ålder och kön i de flesta av gravarna, tycks det som om samtliga gravlagda på Norrsunda 59 har varit vuxna män. Gravarna var enkla. En av dem innehöll ett enda föremål, en lancettformad pilspets. Gruppen utmärktes också av att det, trots den övriga fyndfattigdomen, i gravarna förekom föremål som brukar kopplas samman med en av dåtidens viktigaste gudar, den ham-

¹² B. Petré 1999, 2011 m.fl.

Figur 4. Torshammare från grav A4 på det stora gravfältet Norrsunda 59. Graven var en liten rundad stensättning med brandlager som också innehöll en röd bikonisk pärla, bränd flinta, fyra broddar och lite nitar och spikar. Torshammaren är ovanlig, ett 24x43 mm stort enskilt hänge.

marförsedde Tor. I en av gravarna fanns ett torshammarring, tillsammans med en röd glasflusspärla, och i en annan hade en torshammarring placerats på urnan.¹³ Tor-symboler fanns inte alls på Norrsunda 283, och inte förrän över hundra år senare, under sent 900-tal, återkommer torshammare i andra gravar på Norrsunda 59. Då har de antagligen fått en annan funktion och innebörd.¹⁴ En av de tidiga 800-talsgravarna var utrustad med ett enda föremål i form av en lancettformad pilspets.¹⁵

En annan skillnad mellan de två gravplatserna var gravgömmornas utformning. På det västra gravfältet var gravseden förhållandevis strikt och enhetlig. Så gott som alla gravar, men med ett märkligt undantag som behandlas längre fram, innehöll brandlager och urnor fyllda med brända ben. På Norrsunda 59 varierade utformningen av gravgömmorna mer och det förekom brandlager men ingen urna, urna men inget brandlager, såväl som brandgropar.

¹³ A4 respektive A10.

¹⁴ De övriga fem torshammarringarna fanns i både brandgravar och kistgravar, hos både män och kvinnor, alla vuxna, och i både enkelt och rika utrustade gravar. Samtliga fanns i gravar från senare delen av 900-talet, som låg samlade i ett begränsat område i gravfältets sydvästra del.

¹⁵ A26. Pilspetsen ska vara av A1-typ.

Norrunda 283, det lägre placerade gravfältet i väster, framstår som en gravplats som på ett mera komplett vis skulle kunna representera en gårdsbefolkning eller ett hushåll. Här har barn, kvinnor och män begravts. Många av dem tycks ha varit unga när de dog, det gäller både kvinnorna och männen. De har fått något fler föremål med i gravarna, och fler djur av olika arter, än de som gravlades i gravgruppen på det högre berget. Hundar, katter, och de typiska gårds- och slaktdjuren får, höns och nötboskap har lagts i gravarna. I gruppen på berget fanns inget eller bara ett djur i gravarna: oftast en hund. En grav innehöll en katt, och i en annan grav fanns högstatusdjuret häst. Vapen (pilspetsen) och de explicita gudasympolerna i den manligt betonade gravgruppen på berget antyder att det var specifika egenskaper eller funktioner som framhölls i gravarna. En ledtråd kan vara att det var just Tor-symboler som männen hade försetts med. Asaguden Tor brukar tillskrivas rollen som beskyddare, som den viktigaste väktaren mot kaos, som egendomsvärnare och livsuppehållare.¹⁶ Hammaren signalerar försvar, beskydd och skaparkraft.¹⁷ Kanske hade de här männen i livet som sin särskilda uppgift att fungera som vaktstyrka? Eller blev de utvalda för detta uppdrag, i mer metafysisk bemärkelse, när de dog?

Undersökningen av gravarna visar att de båda gravfälten knappast har varit knutna till två separata gårdar, vilket man med en bebyggelsearkeologisk modell som utgångspunkt hade kunnat anta. Egentligen kan väl gravfälten varken belägga eller bestrida att Valsta vid denna tid i tidigt 800-tal var en by bestående av två gårdar, i betydelsen familjejordbruk. Däremot visar gravarnas karaktär och gravplatsernas olika utformning att det var andra principer – människors livsvillkor, roller eller funktioner snarare än gårdstillhörighet – som låg till grund för vilka som skulle begravas, hur de skulle begravas, och var.

¹⁶ T.ex. M. Bertell 2003.

¹⁷ Många torshammare har formen av smideshammare, smedens redskap.

En kammargrav!

Bland de enkla brandgravarna på Norrsunda 283 fanns märkligt nog också två jordbegravningar. Den ena var särskilt anmärkningsvärd, eftersom den var en kammargrav. Jordbegängelse i kammargrav är en mycket speciell begravningsform, och den här graven är hittills den enda från vikingatiden som har påträffats i denna del av Attundaland. Den andra jordbegravningen, som låg i närheten, var en grav för ett spädbarn, vilket förvisso också var mycket ovanligt på 800-talet.

Utåt var kammargraven inte på något sätt uppseendeväckande eller manifest. Den låg i ett neddraget läge i gravfältets östra utkant. Överbyggnaden var ordinär och bestod av en låg rektangulär stenpackning med kantkedja. Nedsänkt i marken under har det funnits en träkammare. Dess närmare konstruktion känner vi inte till eftersom träet var nästan helt förmultnat, men nedgrävningen var 3,3 x 2,6 meter stor och nästan en meter djup. I kammaren hade en kvinna och sannolikt också en man gravsatts. Det senare är lite osäkert eftersom alla skelettresterna var praktiskt taget helt förmultnade. Den osteologiska analysen har inte kunnat bekräfta att det faktiskt var två individer i kammaren, men benresternas och föremålens läge i graven talar för att så var fallet.

Det lilla som hade bevarats av de gravlagda visar att i alla fall kvinnan (som kunnat bedömas osteologiskt) hade uppnått hög ålder. De flesta andra på det här gravfältet hade däremot avlidit redan som barn, tonåringar eller unga vuxna. Troligen har kammargravens båda döda begravts utsträckta på rygg med huvudena i öster, mannen på kvinnans högra sida. Tyvärr var föremålen i graven dåligt bevarade. De flesta återstod bara som rostfläckar och färgningar i jorden, och de som räknas upp här utgör därför endast ett minimum av vad som en gång funnits i graven. Vi tycker oss i alla fall veta att kvinnan har varit klädd

Figur 5. Kammar-graven före och efter undersökningen, som ägde rum under ihållande höstregn. Utåt sett var den inte märkvärdig.

Figur 6. Kammargravkvinnans mantelspänne. Övriga bronser i graven var mycket dåligt bevarade, men fragment av minst en oval spännbuckla påträffades också. På undersidan av spännet hade tygrester från hennes kläder rostet fast.

i en dräkt som bestått av minst tre olika sorters ylletextilier. Hon har förmodligen burit en hängselkjol med ovala spännbucklor och över den en mantel med ett likarmat spänne av brons fäst över bröstet. Smyckena talar för att hon har haft en förhållandevis hög social position. Mannen har burit ett bälte med remändebeslag av brons och verkar ha haft broddar på fötterna. I kammarens fotända hade man satt ner ett skrin och två enkla keramikkrärl, kanske även en spann med hankfästen av järn. Här fanns också (minst) ytterligare en brodd, som låg ungefär där kvinnans fötter bör ha befunnit sig. Skrinet innehöll en sisare (sax) och några obestämbara järnfragment. Det ena kärlet var krossat. Den andra krukans var bättre bevarad och innehöll en obränd svintand, som sannolikt ska ses som någon form av amulett.

Kammargravens betydelse

Uppenbarligen har paret varit utvalda för att spela en särskild roll på gravfältet, men det är inte lätt att precisera vilken. Den modesta yttre utformningen och gravens placering i ett neddraget läge tycks uttrycka något annat än anspråk på makt, mark och arv. Föremålen ger få ledtrådar. Förutom det mest uppenbara att gravinventariet var mer exklusivt och i synnerhet de dödas dräkter mer utstyrda än i de andra gravarna, så är det framför allt kammargraven i sig som framstår som det väsentliga.

Jordbegravningar, även utan kammare, var så pass ovanliga under 800-talet att bara det talar för en mycket specifik situation. De förekom emellertid, och några har hittats i Valstas närområde. På ett gravfält vid byn Brista, som låg bara några kilometer norr om Valsta, har man hittat tre jordbegravningar med personer som levde ungefär samtidigt som paret i kammargraven.¹⁸ Till skillnad från kvinnan i kammargraven låg de jordade kvinnorna i Brista på ett gravfält med många fler och rikare gravar och en längre historia.

En av gravarna var en dubbelgrav med två samtidigt jordade personer, varav åtminstone den ena var en kvinna. Hon hade begravts i en dräkt av ylle och linne och med applikationer av samitumvävt silke. Hon var också prydd med ett likarmat mantelspänne och hade likadana enskaliga ovala spännbucklor som kvinnan i Valstagraven. En precis likadan spänneuppsättning, med likarmat mantelspänne och enskaliga ovala spännbucklor, hade kvinnan i den andra graven. Hur gamla kvinnorna var när de dog vet vi tyvärr inte eftersom benen inte var bevarade. Det hade annars varit intressant att veta om dräktskicket och gravens utformning kunde kopplas till en viss ålder, och kanske en med åldern sammanhängande samhällsposition.

På det stora Åshusbygravfältet, vid Nordians hög strax

¹⁸ A46 respektive Grav 604. Gravarna undersöktes 1956 respektive 2006, se A. M. Renck 2009.

Figur 7. Fragment av den spännbuckla som hittades sammanpressad med trärester och annat i kammargraven.

Figur 8. Spännen hittade i grustäkt på det stora Åshusbygravfältet. Foto SHM.

nordöst om Valsta, har flera kvinnor jordats i likadana dräkter med ovala spännbucklor (figur 8). Här är det emellertid inte möjligt att säga något om gravarnas karaktär, eftersom fynden av spännena har gjorts i grustäkter och det ursprungliga gravsammanhanget har gått förlorat. Fastrostade textilrester på de tillvaratagna spännena visar att det också i dessa fall har rört sig om jordbegravningar.¹⁹

På större avstånd, men fortfarande i Attundaland, jordades två andra kvinnor vid samma tid på ett gravfält i Ärvinge i Spånga.²⁰ Den ena kvinnan var liksom kvinnan i Valsta i övre medelåldern när hon dog. Hon var rikt utrustad och klädd i en dräkt med mantelspänne och ovala spännbucklor av likadana typ som Norrsundakvinnorna. Den andra graven var en dubbelgrav med en kvinna och en man. Även den kvinnan bar ovala spännbucklor. De övriga femton brandgravarna på detta Ärvingegravfält var små stensättningar med betydligt torftigare gravgods, på ett sätt som väldigt mycket påminner om gravfältet Norrsunda 283 i Valsta.

De vikingatida kammargravarna var som sagt ännu mera sällsynta än 800-talets jordbegravningar under ordinära stensättningar.²¹ En kammargrav är känd från Hjulsta i Spånga socken. Graven, som har daterats till 900-talets början, var liksom Valstagraven uppförd för en kvinna och en man. Gravinventariet bestod bland annat av sju silvermynt, pilspetsar, bronsspännen (dock inte ovala spännbucklor), bronssmycken och bärnstenspärlor.²² Till skillnad från gravfälten i Ärvinge och Valsta fanns det även påfallande rikt utrustade brandgravar på samma gravfält.

¹⁹ D. Langhammer 2007, s. 143.

²⁰ A. Biuw 1992, s. 109.

²¹ De flesta har påträffats i Birka, medan de är mycket ovanliga i omlandet.

²² H. Thorberg 1975.

Kammargravarna kan inte bara ses som en politisk elits eller resursstarka personers särskilda gravform. Begängelseformen måste tillmätas stor betydelse. Om järnålderns brandgravskick var uttryck för en föreställning om att människor hade en själ, som behövde frigöras från kroppen genom eldbegängelse, varför undvek man då förstörelse av just de här människornas kroppar?²³ Vad var det för föreställningar som ledde till att de hölls kvar i gränstillståndet mellan dödstillfälle och kremering?

En möjlig tolkning är att de döda därigenom skulle ges möjlighet att fortsätta agera från gravarna, på ett mera direkt vis än vad som var möjligt för de som blev kremerade. Genom att bevara kropparna intakta skulle man underlätta en fortsatt kommunikation och göra det möjligt för de döda att upprätthålla någon form av auktoritet och påverkan.²⁴ Föreställningar om att de döda kunde nås via sina gravar omfattade emellertid även brandgravarna, såvitt vi kan ana.²⁵ De som utvaldes för jordbegravning under den här perioden, i förkristen tid, måste alltså ha betraktats som personer som inte behövde eldens snabba förstörelse för att deras själar skulle kunna frigöras från kroppen. Det är möjligt att de redan i livet ansågs äga denna speciella gränsöverskridande förmåga i högre grad än andra, som utövare av schamanistisk sejd eller liknande. Några föremål som direkt skulle kunna tolkas i den riktningen (till exempel en stav) påträffades inte i Valstagraven, men eftersom alla föremål var mycket dåligt bevarade ska det inte uteslutas att sådana föremål

²³ Ang. brandgravskicket se t.ex. B. Gräslund 1989, T. Oestigaard 2013, jfr skildringen av en begravning bland ruserna på Volgas strand år 922 hos den arabiske diplomaten Ibn Fadlan, refererad t.ex. hos J. E. Montgomery 2000.

²⁴ U. Fransson 2011, s. 104 med ref.

²⁵ I de skriftliga källorna finns flera utförliga exempel på hur man haft kontakter med de döda släktingarna i gravarna, se t.ex. N. Price 2002, s. 134f.

kan ha funnits. Spädbarnsgraven är emellertid svår att förklara ur detta perspektiv. Var barnet en liten arvtagare till denna särskilda förmåga? I skriftliga källor kan man finna belägg för föreställningen att själavandring, hamnskifte, var en förmåga som gick i arv inom vissa släkter.²⁶ Men barnet kan inte vara kammargravskvinnans biologiska barn, eftersom hon var över femtio år när hon dog. Kanske handlade det i så fall om ett annat slags släktskap.

Svårigheterna att datera gravarna närmare gör att det inte går att uttala sig säkert om när kammargraven har anlagts, om det var som första grav på gravfältet eller i ett senare skede. Av två ¹⁴C-daterade gravar är kammargraven den äldsta så den har inte med gravfältets upphörande att göra, men knappast heller med etableringen av gravplatsen. Där passar den nordligast och högst belägna graven bäst, med de fyra gravlagda individerna.

Frågan om kammargravens närmare betydelse får än så länge lämnas öppen, men tveklöst hade personerna i graven en betydelsefull position bland dem som begravdes på det här Valstagravfältet.

²⁶ Ibid., s. 59f.

ÖVERTAGANDET

Någon gång i mitten av 800-talet förändrades allting. Med stor-slagna begravningsceremonier och ett kraftigt gravbål som när det brunnit ut täcktes med omfattande sten- och jordmassor skapades en monumental gravhög högst upp på det högre berget, intill gravgruppen med torshammare. Begravningen måste ha varit spektakulär, och kanske var den en utdragen händelse som utspelade sig under lång tid. Den uppkastade högen har utan tvivel haft stor betydelse för människorna i Valsta med omnejd, både vid anläggningstillfället och senare.²⁷ Det var något oerhört som hände.

När de förmodligen omständliga och över tid utdragna begravningsritualerna utfördes och monumentet byggdes upp överlagrades de romartida gravarna (figur 9). Man betedde sig alltså annorlunda nu, än när de första vikingatida gravarna på ett mera respektfullt sätt smögs in bredvid de gamla stensättningarna. De vikingatida gravar som redan fanns där, de enkelt utrustade mansgravarna från tidigt 800-tal, hade skador som också kan ha åstadkommit vid högbygget, även om det inte kunnat utslutas att skadegörelsen ägt rum senare. Det som skedde har beskrivits som en regelrätt expropriering av plat-

²⁷ Det låter sig knappast göras att referera alla arbeten som har diskuterat högen, men utöver undersökarens studier: G. Andersson 1997a, b, 1998 och 2005, kan nämnas T. Gansum 2004, s. 185ff; L. Ersgård 2006, s. 99f; P. Bratt 2008, s. 247; L. Mejsholm 2009, s. 35f; A-M. Hållans Stenholm 2012, s. 133; S. Tesch 2014, s. 102f.

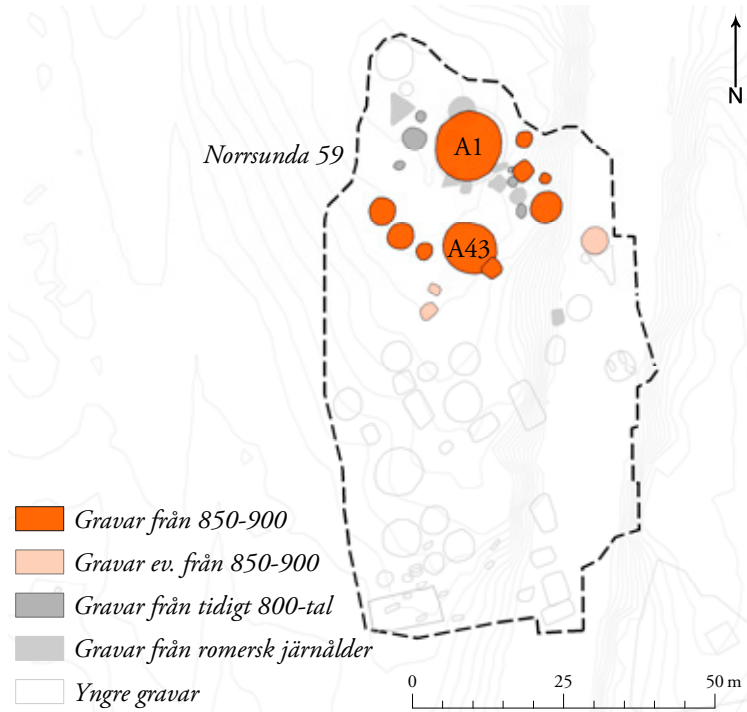

Figur 9. Högen A1 vid undersökningstillfället. Under högens kantkedja skjuter delar av den tresidiga romartida graven A34 fram. Foto ATA.

sen.²⁸ Det är onekligen svårt att bortse från vilken makt demonstration det är att förstöra gravar och därigenom förvränga minnet av dem som tidigare gravlagts på berget. Det verkar rimligt att anta att det var en ny grupp människor som nu gjorde sig gällande i Valsta. Vi ska snart se närmare på vad som karakteriserade denna grupp. Dessa människor skiljde sig på flera sätt starkt från dem som hade begravts i de äldre gravarna.

Gravfältet i väster, Norrsunda 283, påverkades också dramatiskt vid denna tid. Vilka händelser som än inträffade i Valsta, så innebar de slutet för denna gravplats. Inga gravar har kunnat tidfästas till sent 800-tal. Den grupp människor som byggde gravar på Norrsunda 283, och som uppförde kammargraven och hade ett behov av den, tycks försvinna.

²⁸ G. Andersson 1997a, s. 65.

Figur 10. Plan över gravfältet Norrsunda 59 under perioden ca 850–900.

Viktiga mäns bedrifter och betydelse

Två stora högar kom från och med nu att fullständigt dominera gravplatsen Norrsunda 59. De har placerats intill varandra utmed höjdryggen, med den stora gravhögen A1 högst upp i norr och den något mindre kallad A43 söder om den (figur 10).

Högarna har uppförts för två män som måste ha levt mer eller mindre samtidigt. De har säkert haft en mycket nära relation, kanske var de far och son eller två bröder. Det är påfallande hur likartat man har gestaltat de gravlagda männen och utformat deras gravar, även om föremålens kvalitet och mängd

Figur 11. Högen A43 under utgrävning. Till vänster syns även A44, en grav som var sammanbyggd med högen och uppförd för en man med vapen. Foto ATA.

den slaktade och offerade djur i den större högen överträffar den andra och visar att den ene mannen har tillmätts större betydelse, och har tillåtits förbruka fler resurser, i ritualerna kring begravningen.

Det är uppenbart att högarna har anspelat på varandra, eller snarare att den något mindre har refererat till den större. Sannolikt har man i högarna och de spektakulära begravningar som föregick dem dramatiserat en gemensam berättelse om de båda männens bedrifter och betydelse.²⁹ Högarna kan ses som materialiserade lovtal eller arvekväden över dessa män.

En jämförelse mellan de båda gravarnas innehåll av djur är belysande för hur de har refererat till varandra. Mängden djur som har infångats, forslats till gravfältet, slaktats och styckats och kastats på bålen är imponerande: i båda gravarna fanns

²⁹ Jfr N. Price 2010; A. Andrén 1989.

häst och hund, får/get, nötboskap, höns och, vilket är mycket ovanligt, rådjur. Detta under medeltiden exklusiva jakt djur har såvitt känt annars bara hittats i ett par riktigt monumentala högar, Ingjaldshögen och Landshammarhögen i Södermanland.³⁰ Två obrända käkdelar i den större högen och ett bränt fotben i den andra tyder på att det handlar om två olika rådjur och i alla fall om två skilda händelser. Den större högen innehöll emellertid fler djur: minst två hundar och två får/getter och därutöver också svin, katt, tamgås och braxen. En dyrbar duvhök samt klofalanger från björn, som nog har suttit i en björnfäll, fanns också i graven.

Andra påfallande likheter mellan dessa två högar är att båda innehöll varsitt silvermynt, präglade i Bagdad respektive al-Basra (figur 12). Båda högarna innehöll också spelbrickor, och flertalet bronser och skrin utöver det vanligt förekommande gravgodset såsom nitar, spikar, broddar, kammar osv. I A1 fanns spikar, nitar och i synnerhet dekorativa metallnubb i en mycket stor mängd. Mannen i A1 hade utöver det även utrustats med speltärningar och viktlod, en guldfoliepärla och flera glaspärlor,³¹ silverbelagda beslag samt en servis med glasbägare och flera keramikkarl. En av glasbägarna var guldfoliedekorerad och hämtad från kontinenten, och ett av kärnen var en sällsynt drejad skål av västeuropeisk keramik.

Figur 12. Silvermynt från gravhögen A1, en dirhem präglad i Bagdad 773/774 e.Kr.

³⁰ G. Andersson 1997, s. 43; E. Iregren 1972; jfr B. Sigvallius 1994, s. 78, ang. hjortdjur i brandgravar.

³¹ Antalet pärlor tyder möjligen på närvaron av en kvinna i graven, likaså kan det stora antalet djur tolkas i den riktningen. Osteologiskt kunde dock bara en individ identifieras, och bara en kam påträffades. Om en kvinna också har blivit begravd har hennes närvaro i graven inte betonats på något sätt.

Figur 13. Speltärningarna har antagligen använts av mannen som begravts i storhögen A1.

De båda högarna förefaller gestalta män med en påtagligt exklusiv livsstil. De visas upp som män som har ägnat sig åt långväga resor och kontakter, måltider på dyrbara serviser, strategispel och rovfågelsjakt på hjortdjur.

Gravhögarna, i synnerhet deras majestätiska yttre, markerade sannolikt arvsrättigheter. I deras inre fanns återstoden av de begravningar som även hade förmedlat ett mera immateriellt arv i form av socialt anseende. Begravningskådespelens inventarier med långväga föremål, mynt, ädelmetaller, vapen, glas och serveringskärl är fullt möjliga att översätta till de positiva omdömen man senare finner i skriftliga kontexter, i poesi och sagor. Men också på runstenarna: män och kvinnor som rest långt, tagit gäld, ägt gård och skepp, byggt broar, varit goda bönder och husfruar, varit visa, vältaliga, givmilda och frikostiga med mat, och så vidare.³² Det finns en tydlig parallellitet mellan de i en muntlig kultur utformade begravningarna och de senare runstenarna, som på ett liknande sätt kan tolkas som lovtal eller arvekväden huggna i sten.

Däremot saknas inslag som skulle kunna anspela på våldsutövning i de båda storhögarna. Alliansknytande och representation, gåvoutbyte och handel har säkert utgjort väsentliga inslag i de båda männens verksamhet, men kanske inte aktiv strid. I alla fall kan frånvaron av vapen i båda dessa gravar tolkas som att en identitet som krigare inte har varit den mest väsentliga att framhålla, utan att andra egenskaper har varit viktigare. En brasklapp är att vapen, i synnerhet svärd, uppenbarligen var föremål vars värde var sådant att de inte alltid följde med i gravar

³² Även A. Hed Jakobsson & J. Runer 2017.

utan istället gick direkt i arv.³³ Men det fanns annan vapenmakt representerad. En krigare utrustad med sköld och ett exklusivt svärd tillverkat i frankerriket har blivit begravd i anslutning till den mindre högen (figur 14). Graven var i praktiken inbyggd i, eller möjligen överlagrad av, högens täckande jordmantel. Lite motsägelsefullt uppges graven ha varit överlagrad av högens mantel, samtidigt som dateringen av föremålen antyder att den egentligen bör vara något yngre än begravningen i högen.³⁴ Att krigaren haft en relation till mannen i högen kan ändå knappast ifrågasättas.

En rimlig tolkning är att han har varit i tjänst hos ena eller bägge männen i de största högarna. De tre gravarna tillsammans framställer därmed männen i de största högarna som ledare för väpnade följen, och indirekt kan vi ana ett rådande krigarideal.

Figur 14. Svärdet från grav A44 har nyligen konserverats om. Foto Ulrik Skans, SHM.

Ritueellt dödad och ett frågetecken kring könsidentitet

Fler komplexa sociala relationer, iscensatta i samband med begravningsritualerna men säkerligen också verkliga, kan utläsas ur dessa gravar från mitten och andra hälften av 800-talet. Ut-

³³ F. Androshchuk 2014.

³⁴ Jfr G. Andersson 1997a, s. 60.

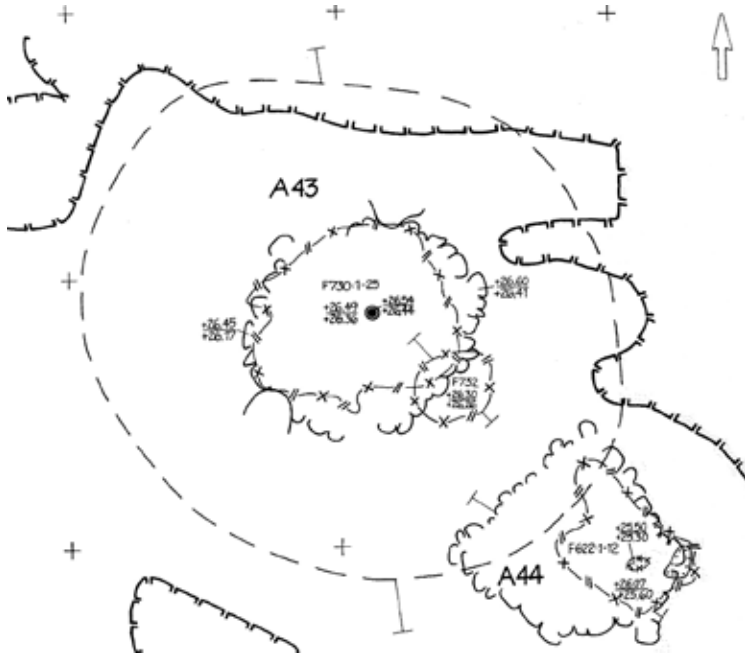
över den rikt utrustade mannen och hans förmodade krigare innehöll den något mindre högen också en människa som sannolikt hade blivit rituellt dödad.

Det fanns två brandlager under kärnröset (figur 15). Det mest centralt placerade innehöll vad som har tolkats som mannen och hans rika gravgåvor. Ett annat brandlager låg mera perifert, delvis utanför kärnröset men direkt under den täckande högmanteln. Detta var resterna av en person som hade kremerats utan några som helst föremål eller medföljande djur.³⁵

Hur ska nu detta tolkas? En viss (medveten?) sammanblandning av benen tycks ha skett, men strikt osteologiskt skulle man kunna hävda att det centrala brandlagret, och därmed den rikt utrustade högen, tillhörde en kvinna. Det var nämligen så att ben från samma manliga individ fanns i båda brandlagren, medan de benfragment som kunde bedömas som kvinnliga endast konstaterades i det centrala brandlagret. På empiriska grunder kan därför inte uteslutas att högen var uppförd för en kvinna som hade antagit en utpräglad manlig identitet.

Kontrasten mot personen, och jag håller för mest sannolikt att det var mannen, i centrum av anläggningen var hursomhelst fundamental. Personen, sannolikt kvinnan, i den perifera delen av högen framstår som helt anonym. Hon har gravlagts utan dräktspännen eller smycken, helt utan föremål av annat slag, och utan några medföljande djur. Sådan fyndfattigdom, och särskilt avsaknaden av offrade djur, är generellt sett betydligt vanligare i barngravar än i gravar för vuxna. Det kan ha varit ett sätt för dem som arrangerade graven att markera att kvinnan socialt sett likställdes med ett barn, i bemärkelsen att hon inte betraktades som en självständig, autonom vuxen. Med största sannolikhet handlar det om en människa med en betydligt lägre

³⁵ För den osteologiska analysen, se C. Arcini 1997, s. 100, 111f.

Figur 15. Planritning över grav A43 (och A44) återgiven efter rapporten (Andersson 1997), här beskuren.

ställning än mannen och troligen var hon ofri, en rättslös trälinna, som man lät följa mannen i graven för att på så vis ytterligare öka hans prestige.³⁶

Kvinnors olika roller

Den offrade kvinnans livsomständigheter och död kan jämföras med två andra kvinnors, som bör ha levt ungefär samtidigt. Skillnaderna är slående och uttrycker vilka olika roller man kunde fylla, eller fick sig tilldelade, i Valsta i mitten av

³⁶ För en rad exempel på rituellt dödade och gravsatta, förmodade trälar, se S. Brink 2012 med referenser.

Figur 16. Den förgyllda kvinnobilden är samtida med 800-talskvinnorna i Valsta. Den 3,4 cm höga miniatyren ger nog en god bild av hur kvinnor med hög social position kunde föra sig. Den s.k. Damen i Tuna är från Alsike socken väster om Knivsta, sjövägen inte särskilt långt från Valsta. Bild från SHM.

800-talet. De andra kvinnornas brandlager fanns under två stensättningar som ingick i en gravgrupp som hade placerats invid de stora högarna. Gravgruppen bör i sin helhet motsvara ett par generationer av gravlagda på gravfältet, och de flesta av dessa människor har varit försedda med ovanliga och dyrbara föremål och många djur, däribland prestigedjur som hästar och svin. Den ena kvinnan har burit en dräkt med minst femtio färggranna glaspärlor.³⁷ I graven har hon utrustats med åtminstone två keramikkräml, varav det ena var ett importerat frisiskt så kallat Tatingkräml. Sådana kräml är sällsynta som gravkeramik, men ytterligare ett har faktiskt hittats på det närbelägna Åshusbygravfältet.³⁸ I graven fanns också en bronspärla och ett förgyllt påsyningsbeslag med en typ av ornamentik som kan tidfästas till andra hälften av sjuhundraalet. Kanske var beslaget ett arvegods. Graven kan utifrån pärlorna dateras till senare hälften av 800-talet. I en intilliggande grav från seklets mitt, alltså något äldre, har den gravlagda kvinnan burit minst hundra glaspärlor, de flesta blå.³⁹ Graven var skadad och pärluppsättningen antas ursprungligen ha varit ännu större. Båda

³⁷ A11.

³⁸ G. Andersson 1997a, s. 25; D. Selling 1955, s. 46.

³⁹ A7.

Figur 17. Barn avbildas aldrig i den vikingatida konsten. Bilden, en textil från Osebergsgraven, antas skildra en begravningsprocession. Efter Krafft 1955.

kvinnorna har bedömts som över fyrtio år, och de har uppenbarligen praktiserat samma exklusiva livsstil som männen i de stora högarna.

Betydelsen av barn och barngravar

Så vad var speciellt för människorna som i mitten av 800-talet tog gravfältet på berget i besittning? Förutom en markerad elitstatus utmärks de bland annat av att de, till skillnad från den grupp som hade använt den nu övergivna västra gravplatsen Norrsunda 283, inte uppförde gravar för barn. De begravde inte barn överhuvudtaget. Inte ens tillsammans med vuxna. Det är mycket speciellt. Även om barngravar generellt sett är få på vikingatida gravfält, och säkert inte representerar alla de barn

som avled, så brukar det alltid finnas några. På ”familjegravfältet” i Söderby på Lovö beräknar Bo Petré att 22 % av gravarna var barngravar, och på det äldre Valstagravfältet Norrsunda 283 var åtminstone 23 % av gravarna uppförda för barn.

Det är osannolikt att barn inte avled under den här perioden. Istället är det nog så att avsaknaden av barn speglar intentionerna bakom de nya manifesta gravarna. När de oansenliga stensättningarna på de äldre gravfälten ersattes av stora pråliga gravhögar var det en uppvisning av prestige, inflytande och ägande. I dessa ideologiska motiv passade barnen inte in. Barnen kunde inte axla rollen som företrädare för gruppens anspråk på anseende, historia och hävd.⁴⁰ Alltså byggdes gravarna endast för vuxna kvinnor och män.

Vad utmärkte denna grupp människor i 800-talets Valsta?

Det är tydligt att alla inte hade samma förutsättningar eller betydelse bland de människor som befolkade Valsta under andra hälften av 800-talet. Men det stora inslaget av rika gravar tyder på att det bland dem fanns en grupp människor med elitstatus. De verkar ha varit involverade i olika typer av strategiska och ekonomiska nätverk och de utövade en livsstil med mycket exklusiva inslag. Genom högarna uttryckte de egendomsrätt till gårdens mark och betonade att denna rätt var ärftlig, och därmed att makten de ägde kontinuerligt skulle överföras till kommande generationer. Vapenmakt fanns närvarande, sannolikt som en speciell funktion som utövades av vissa personer. De

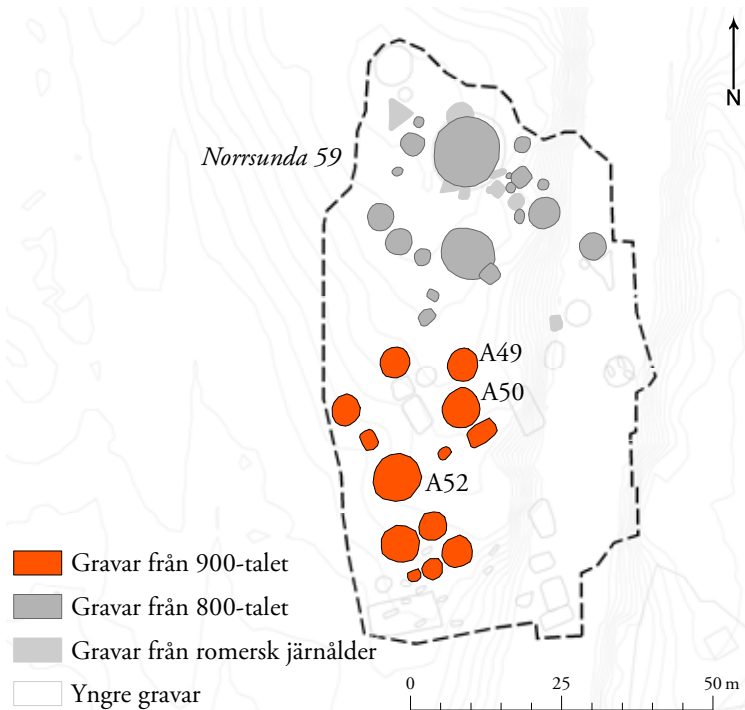
⁴⁰ Denna norm har antagligen kunnat brytas vid behov, eller så har normerna varierat från plats till plats, eftersom det förekommer att barn har gravlagts i manifesta och rikt utrustade gravar även om det är ovanligt. För en diskussion om barn på yngre järnåldersgravfält, se L. Mejsholm 2009.

barn som avled begravde man inte, i alla fall inte i synliga gravar här på berget. Och i gruppens livsstil ingick även att människor (kvinnor, trälrar) kunde offras för att följa andra avlidna vidare till nästa existens. Det tycks som om tillvaron helt genomsyrades av förkristna föreställningar och förkristen kultpraxis. Ingenting tyder på att man hade anammat några kristna idéer eller seder. Ingenting tyder heller på att det skulle röra sig om någon större grupp människor som lade sina döda här. Snarare har det handlat om en familj, som sannolikt också varit utökad med ofria människor.

Att upprepa historien

När vi rör oss in i 900-talet råder en stark kontinuitet på gravplatsen. Samma grupp människor, sannolikt arvtagare till de ovan beskrivna, fortsätter att kremera och gravsätta sina anförvanter här. Det framgår av att man håller fast vid samma gravritualer och utrustar gravarna med i stort sett samma föremålsuppsättningar. De är dock enklare jämfört med de överdådiga 800-talsgravarna. Det arrangeras nu ingen begravning som är så storslagen som de ceremonier som åstadkom de stora högarna. Kanske var det tillräckligt att berättelserna om männen i högarna levde vidare, och därför behövde man inte göra samma enorma manifestation och investering en gång till. Eller så har förutsättningarna ändrats av någon anledning.

De tillkommande gravarna innebär att gravfältet växer till söderut. På en rak linje med de stora högarna i norr, men ett stycke längre ner i backen, lades två av de fyndrikaste gravarna från den här tiden (A49 och A50). De var byggda över gravbålen för ytterligare två män. Troligen har de varit arvtagare till männen i de största högarna. En stor rund stensättning får ett inventarium som påminner om de äldre högarnas med bland annat ett mynt, ett bandformigt bronsspänne, flera keramikkrärl

Figur 18. Plan över gravfältet Norrsunda 59 under 900-talet. Bland de äldsta är de två gravarna rakt söder om storhögarerna. Under detta århundrade växer gravfältet till västerut och söderut.

och djuren häst, hund, får/get och en tupp. I urnan fanns utöver ben från den kremerade mannen också en obränd höna, och dessutom har en hund styckats och placerats obränd ovanpå de nedbrunna bålresterna.

Den relativt stora högen intill har senare plundrats och fyndinnehållet var därför decimerat och graven svårare att tolka. Bland annat ben från häst, hund och tamgås skvallrar emellertid om att man har investerat en hel del i den avlidne unge mannen. I gravens stenpackning påträffades två malstenar och en amulettring med påträdde torshammare. Föremålen skulle

kunna vara ett indicium på att graven har plundrats i någorlunda närtid och att de symboltyngda objekten har placerats där då.

Följande decennier och hypotetiskt med nästa och nästnästa generation växer den här gruppen gravar till mot sydväst. Kontinuiteten i utformningen av gravarna är stark vilket tyder på att det fortfarande är samma grupp människor, sannolikt en familj, som nyttjar gravplatsen.

Särskilt bland de rikare utrustade gravarna märks en upprepning av vissa inslag. Det tolkar jag som att de som utförde begravingarna genom dessa upprepningar medvetet länkade samman de nya gravarna med de gamla, och på så sätt gestaltade eller traderade en gemensam berättelse om förfäderna och om människorna som levde här.

Tidigast uppförd i nästa generation är, enligt min mening, ytterligare en större välutrustad hög eller höglignande stensättning som anlades under andra hälften av 900-talet.⁴¹ I likhet med föregående generationer högar har gravöverbyggnaden placerats på själva bålplatsen. Det är annars inte alltid fallet med gravarna på gravfältet. Relationen mellan bålplatser och gravplatser är än så länge ett ganska utforskat ämne, men på detta gravfält kan man ana att det har varit betydelsebärande ifall graven har uppförts på bålplatsen eller om kremeringen skett på annan plats och bålresterna flyttats dit, alternativt avlägsnats från bålplatsen innan gravöverbyggnaden uppfördes. Som regel är det de största och rikaste gravarna som har blivit uppförda på bålplatsen. Ett annat upprepat tema för de här gravarna, och så också denna, tycks vara att det finns ett silvermynt i graven. Graven har också i likhet med de andra försetts med många djur: häst, hund, katt och en tupp. Historien upprepar sig.

⁴¹ A52. Dateringen av pärlorna placerar graven i mitten av 900-talet. I undersökningsrapporten sattes dock större tilltro till en ¹⁴C-datering som placerade graven i tusentalet; G. Andersson 1997a, s. 63.

Till skillnad från de tidigare beskrivna högarna är den här graven emellertid uppförd över en kvinna. Det har också tydligt markerats med ett gravklot i jordmanteln ovanför brandlagret. Hon har burit smycken av brons och silver, glaspärlor, dock inte så många (nio stycken), och hon har fått med sig ett litet fint keramikkräsl. Bortsett från dessa kvinnliga attribut har hon alltså fått en begravning som starkt påminner om de som arangerades för de ovan beskrivna männen. Det vill jag förstå som att hon har haft en snarlik betydelse och roll att spela, möjligen som arvtagare och/eller familjeöverhuvud, och en person som genom begravningens och gravens utformning fick föra berättelsen om familjens betydelse vidare.

Graven är särskilt intressant i det avseendet, eftersom alla andra gravar från den här perioden som har innehållit tillräckligt med kvalitativa föremål för att göra en arkeologisk könsbedömning har varit mansgravar. Om lika många kvinnor som män har blivit begravda, så har deras gravar varit betydligt enklare och mer anonyma. En jämn könsfördelning kan förstås inte förutsättas. Barnen blir fortfarande inte begravda, och det visar att man fortfarande höll fast vid vissa bestämda urvalsprinciper i denna grupp människor.

VEM KOMMER HÄR?

ETT NYTT GRAVFÄLT INRÄTTAS

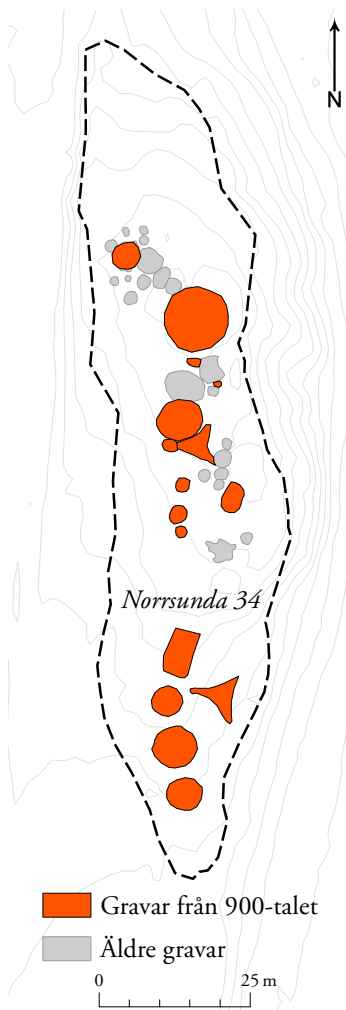
Under decennierna runt år 900, ungefär samtidigt som de två männen i A49 och A50 begravs och en utökning av det ovan beskrivna gravfältet påbörjas söderut, har någon eller några uppenbarligen ansett att det behövdes ytterligare en gravplats i närheten. Ett helt nytt gravfält etableras nämligen. Man kunde ju tänka sig, om det behövdes ett gravfält till, att man skulle välja att återvända till gravfältet i väster, Norrsunda 283. Men det gör man alltså inte. Det gravfältet verkar på något vis obsolet, eller i varje fall ointressant. Istället utses ett nytt ställe.

Norrsunda 34, som undersöktes 2010, låg drygt hundra meter österut på en höjd närmare Fysingen.⁴² En anledning till att man valde platsen var nog att det redan fanns gravar här, även om de var så gamla att inget mannaminne av de döda kan ha funnits. De äldre gravarna är daterade till sen bronsålder och förromersk järnålder. Det är inte omöjligt, snarare troligt, att de människor som under 900-talet tog den här höjden i anspråk för begravingar kände till att platsen hade en historia. Att det handlat om någon direkt genealogisk hävd av en etablerad odalrätt är förstås inte troligt med tanke på det stora tidsavståndet.⁴³ Däremot kan det ju ha handlat om en konstruerad sådan, ett återopande av gemensamma förfäder – om än uppdiktade.⁴⁴

⁴² Delar av det undersöktes också år 1960, redovisat i A. Hed Jakobsson & C. Lindblom 2012.

⁴³ Ang. överlagringar och odal se t.ex. T. Zachrisson 1994.

⁴⁴ Jfr T. Artelius & M. Lindqvist 2007; A-M. Hällans Stenholm 2012, s. 40ff ang. överlagrande gravar.

Figur 19. Plan över gravfältet Norrsunda 34. De vikingatida gravarna placerades över och intill gravar från en helt annan tid. Många av de gamla gravarna var mycket diffusa och gick nästan ihop med moränen, men några bör ha varit möjliga att uppfatta och ett par var definitivt synliga som stora stensättningar. De innehöll absolut ingenting så dateringen till bronsålder-äldre järnålder är inte oemotsäglich.

Eller om att förstärka gruppens identitet och samhörighetskänsla genom hänvisning till ett övertagande, likt det som verkar ha skett på det andra gravfältet. Hursomhelst betar man sig på samma sätt som man gjorde tidigare på Norrsunda 59.

Gravarna här på det östra gravfältet är relativt svårdaterade men alla kan på tillräckligt säkra grunder föras till 900-talet. Det verkar därmed som om detta århundrade innebär en kraftig befolkningsökning i Valsta, såvida inte det ökande antalet gravar beror på ideologiska förändringar som innebär att allt fler begravdes i synliga gravar. Något kristet inflytande, som skulle kunna ligga bakom en sådan förändring, kan annars inte alls spåras på gravfältet.

Samma struktur – samma bakgrund

Det nya gravfältet verkar inte vara anlagt av folk med särskilt annorlunda traditioner eller med en annan social eller ekonomisk status än människorna på det gamla gravfältet. Tvärtom. Redan vid första anblicken är likheterna stora mellan det etablerade och det nya gravfältet. Båda gravfälten breder ut sig i nord-sydlig riktning på sydsidan av en höjdrygg. På båda gravfälten tronar en stor hög på den högsta punkten. På båda gravfälten har man också hållit begravningar och byggt gravar där det redan fanns gravar uppförda i en avlägsen tid.

Ett tydligt drag som förmodligen speglar en gemensam tankegång är att de största gravarna, som utifrån gravinventarier och gravtyper kan antas vara uppförda för ledande individer, på båda gravfälten har placerats på rad utmed en nord-sydlig axel med utgångspunkt i de största högarna. På Norrsunda 59 motsvaras de av åttahundratalsgravarna A1 och A43 (de rikast utrustade och största högarna), som under niohundratalet kompletteras med A49 och A50 ett stycke söderut och sedan kvinnan i högen A52. På Norrsunda 34 ligger högen A1 och graven A28, en treudd, längs denna axel, kanske ska också högarna A43 och A3 räknas dit (se figur 19).⁴⁵ De nämnda gravarna har flera drag gemensamma. De är alla uppförda på bålplatsen. De innehåller minst tre djurarter, varav en alltid är häst, och flera av dem innehåller enstaka silvermynt.

Det går inte att se några påtagliga skillnader i gravskick mellan de båda gravfälten. Tvärtom finns det stora överensstämmelser, om man utesluter de rikt utrustade 800-talsgravarna och begränsar jämförelsen till gravar uppförda på 900-talet. Utvecklingen inom det nya gravfältet är dock inte lika lätt att uppfatta eftersom dateringarna oftast inte kan snävas in mer än till "900-talet".

⁴⁵ A43 var kraftigt skadad och därmed svårtolkad, A3 var en kenotaf vilket diskuteras nedan.

Att det nu skapas ett nytt gravfält, samtidigt som det gamla fortsätter att utökas, skulle kunna vara en följd av arvskiten eller gårdsklyvningar som inneburit att arvingarna eller efterföljarna till dem som först exproprierade det centrala gravfältet har delats i två eller flera grupper. Några av dessa sökte upp en ny gravplats, det vill säga Norrsunda 34. En alternativ förklaring är att det av andra skäl tillkom en ny gård, med invånare som inte hade släktband till familjen med det äldre gravfältet.

Två gravgrupper, två familjer?

Det verkar som om det redan från början etablerades två skilda gravgrupper på den nya gravplatsen, en uppe i norr och en nere i söder. De åtskildes av en yta utan gravar och en brant, kal klippavsats.

De båda gravgrupperna hade olika prägel. Den högt i norr dominerades av den stora högen, och det är frestande att tro att det var högen som var först på plats av de vikingatida gravarna. Tyvärr tillåter inte dateringarna att den slutsatsen säkert kan dras. Tre stensättningar kan av fynden att döma ha lagts här något tidigare. En av dem var treudden. Denna speciella gravform har vid andra gravfältundersökningar ofta konstaterats vara det äldsta gravmonumentet på gravfältet.⁴⁶ Treudden hade skadats kraftigt av en senare tillkommen hög (vidare nedan).⁴⁷

Under treudden fanns begravningen av en 30–50 år gammal

⁴⁶ A. Andrén 2014, s. 408; B. Petré 1984, jfr också den romartida tresidiga stensättningen på Valsta Norrsunda 59 som föreslagits som gravfältets ”grundargrav”, G. Andersson 1997a.

⁴⁷ Högen var skadad av en modern nedgrävning, som dock inte var större än att en grav borde ha påträffats om det funnits någon. I undersökningsrapporten föreslogs att högen möjligen varit byggd över en jordbegravning (A. Hed Jakobsson & C. Lindblom 2012, s. 30), men inget tyder egentligen på det.

man. Graven ger bilden av en man med en social status likvärdig med männen i de ovan beskrivna A49 och A50 på det andra gravfältet, och de bör ha levt ungefär samtidigt. Kanske hade han samma betydelse som arvtagare eller familjeöverhuvud. Eller var detta den eventuella nya gårdens grundare? Liksom mannen i A49 hade mannen/graven utrustats med ett silvermynt, arabiskt eller persiskt. I bålresterna påträffades också en flerfärgad pärla, en kniv, en kam och rikligt med järnföremål, däribland kantbeslag och nitar, och ben från en häst, en hund och en höna.

På den lägre delen av gravfältet låg gravarna på rad. De var anslående enhetligt utformade, som för att markera en särskild samhörighet. De utgjordes av tre flacka runda stensättningar med jordfyllning samt en rektangulär jordfylld stensättning med resta stenar i hörnen.

I en slänt mot öster fanns också, även på denna del av gravfältet, en treudd (figur 20). Den har varit välbyggd med en kraftig kantkedja och med stora stenar i uddarnas hörn. I mitten har det stått en rest stolpe. Treudden med sin stolpe har placerats i ett exponerat läge ut mot sjön, som då låg cirka 80 meter bort. Den har inte markerat någon grav, till skillnad från treudden på den övre delen av gravfältet. Istället får man nog anta att den haft en funktion att fylla inom det religiösa-rituella föreställningskomplex som kretsat kring världsträdet med dess stam och tre rötter.⁴⁸ Sammanhanget har fortfarande varit genuint förkristet. Bevarade trärester från stolpen som stod i mitten av treudden har daterats till 900-talet.

I den rektangulära stensättningen, uppförd för en medelålders man, fanns rikligt med järn i form av nitar, spikar, nubbs och föremålsfragment, samt brända ben från en hund och en höna. Under brandlagret låg dessutom en pilspets och en skära deponerade på ett första lager jord, som utgjorde underlag för

⁴⁸ Se A. Andrén 2004 om treuddar som världsträdssymboler.

Figur 20. Treudden i söder som inte var en grav, utan en symbol för världsträdet. Trä från stolpen som stod i mitten är daterat till 900-talet.

kremeringsbålet. Möjligen har pilen och skäran, som väl anspelar på jakt och odling, haft någon form av fruktbarhetsbefrämjande syfte.

I en av de runda stensättningarna fanns två urnor med ben från två olika kremationer. Båda de döda har varit vuxna. Den ena har bedömts som en medelålders man, den andra som en kraftigt byggd vuxen person, kanske också en man. Fynden i det gemensamma brandlagret var enkla: en pärla, några bronsfragment, en nål som kan ha hört till ett ringspänne samt ben från en höna. Vi är nu inne i en period, under 900-talet, när djuren börjar bli mer sällsynta i gravarna. En annan av de runda stensättningarna innehöll brandlagret efter ett 2–3 år gammalt barn, som fått med sig ett litet ringspänne av brons och en pärla. Det har vid barnets begravning inte offrats några djur alls, i alla fall inga som nedlagts i gravnen. Det är i och för sig inte

ovanligt. Som nämnts ovan blev barn bara undantagsvis brända tillsammans med djur, under yngre järnålder.⁴⁹

En betydelsefull kvinna

Kontrasten blir därför desto större när vi återvänder upp till höjdryggens krön och den andra gravgruppen. Här hade den stora högen uppförts över en kvinna, och den var utan tvivel den grav på det här gravfältet som innehöll de tydligaste statusmarkörerna.

Liksom flera av de mera betydande gravarna på Norrsunda 59 har högen uppförts på själva bålplatsen.⁵⁰ Kvinnan har kremerats med en eller två hästar, tre hundar, får, katt, gås, höna och ytterligare en fågel som inte kunde artbestämmas. Från den här perioden, 900-talet, är graven därmed den klart djurrikaste i hela Valsta, båda de aktiva gravfälten inräknade. Föremålen i graven visar också på en för tiden ovanlig rikedom med ett flertal bronser som dräktspanne (fragmentariskt och av okänd typ), bronskedja, bronsring samt en liten eldstålsamulett, också av brons. Andra föremål av järn och brons samt ett stort antal järnnitar och spikar, krokar och beslag, snidade och ornerade träföremål, kam, broddar, lerkärl och brödbitar fanns bland bälresterna.

Kvinnan har fått leva länge, hon har i alla fall varit över femtio år vid dödstillfället. En av faktorerna bakom statusuttrycken i graven kan ha varit just hennes höga ålder. Det skulle hon i så fall ha gemensamt med de äldre kvinnor som levde ett par generationer tidigare, och som begravdes på det andra gravfältet med stora uppsättningar pärlor. Även kvinnan på det nya

⁴⁹ I alla fall i Mälardalsområdet, A. Hed Jakobsson & C. Lindblom 2011 m. ref.

⁵⁰ En utförligare beskrivning av högen och brandlagret i denna och ytterligare gravar finns i A. Hed Jakobsson 2012.

gravfältet hade smyckats med många pärlor, minst 46 pärlor av glas, karneol och bergkristall har prytt henne. Det betyder att vi här kan se ett möjligt samband mellan kvinnornas ålder och den dräkt de hade ikläts vid begravningstillfället, och som de troligen bar i levande livet också. I Valsta har äldre kvinnor burit ett större antal pärlor än andra kvinnor.⁵¹ Tyvärr är åldern inte närmare angiven för kvinnan i högen på Norrsunda 59, som ovan antogs kunna vara en arvtagare eller på annat sätt betydande person. Hon levde mer eller mindre samtidigt som kvinnan i högen på Norrsunda 34. De måste ha känt eller åtminstone känt till varandra. Hon har bara burit nio pärlor. Eftersom attributen i övrigt tyder på en liknande position kanske de nio pärlorna visar att hon inte hade hunnit uppnå en lika hög ålder när hon avled. Eller, om pärlor på något sätt speglade livserfarenheter, inte hade genomlevt samma saker.

Avvikande för kvinnan i den största högen på Norrsunda 34 var inte bara pärlornas antal, utan också att det ingick karneol- och bergkristallpärlor i uppsättningen (fig 16). Bergkristallpärlor fanns bara i denna grav och i den näraliggande, tyvärr mycket skadade, högen A43.⁵² Pärlor av halvädalstenar har dessa två kvinnor varit helt ensamma om i Valsta. Med tanke på den betydelse som dräkten och dess attribut hade för att uttrycka människors identitet kan valet av dessa pärlsorter indikera att dessa båda kvinnor hade flyttat hit någon annanstans ifrån, eller att de under en tid hade vistats någon annanstans och där tagit emot pärlorna. Om detta vet vi mycket lite. Kanske hade de skapat sig en egen stil.

⁵¹ För en diskussion om dräkter och i synnerhet pärlor som uttryck för var en person befunnit sig i livscykeln och/eller vad hon upplevt eller genomgått i livet, se L. Fernstål 2004, s. 148 f; S. Thedéen 2011.

⁵² Högen var kraftigt skadad och kan ursprungligen ha innehållit fler föremål och fler pärlor. En enda bergkristallpärla påträffades på Norrsunda 59, i en mansgrav från omkring år 900.

Figur 21. En rekonstruktion av pärlbandet som bars av kvinnan i högen A1. Det var bara i denna hög och en närliggande hög som det fanns pärlor av halvädalsten, bergkristall och karneol.

De båda gravfälten Norrsunda 34 och 59 överensstämmer annars i hög grad vad gäller struktur, gravskicket, följda ritualer, det utvalda gravgodset och de gravlagda personernas kön och ålder. Gör vi en liten studie av de djur som har placerats i gravarna kan vi konstatera att hund, katt, höns och häst är de vanligaste offerdjuren på båda gravfälten. Hundarna är allra vanligast, finns i alla gravar med flera djur och är det vanligaste ensamdjuret. Därefter kommer katten på Norrsunda 59 och hönan på Norrsunda 34. Därefter, i antalsordning, är gås vanligast. På båda gravfälten förekommer hästar i både mans- och kvinnogravar, men bara i de största och rikaste gravarna och alltid i kombination med minst två andra djur.

Jämfört med de stora skillnader som fanns mellan det tidiga 800-talets två gravplatser (Norrsunda 283 och 59) talar den likartade strukturen mellan de här två gravplatserna (Norrsunda 59 och 34) för att de representerar två någorlunda jämbördiga grupper, sannolikt familjer/släkter.

Det finns trots det vissa olikheter mellan gravfälten, som speglar ganska väsentliga skillnader i förhållningssätt och begravningstraditioner.

Barngravar på gravfältet

En viktig skillnad mellan gravfälten är att riktigt små barn får synliga gravar på Norrsunda 34, så som det 2–3 år gamla barnet med ringspännet och pärlan ovan. På Norrsunda 59 begravdes fortfarande inga barn, i alla fall inte i brandgravar. En enda ung person, en flicka på 8–12 år, har kremerats och begravts under en stensättning på det stora gravfältet.⁵³ Graven var anlagd under de sista decennierna av 900-talet. I brandlagret fanns bland annat 12–13 glaspärlor och en vikt av brons, men inga djur. Frågan är om flickan egentligen betraktades som ett barn. Föremålen i graven kan tolkas som att hon har blivit begravd i en vuxen kvinnas dräkt, och med vuxna attribut, och alltså framställdes som en vuxen kvinna. Att inga djur offrats har snarast med tidsandan att göra.

På Norrsunda 34 däremot hade även riktigt små barn begravts i synliga gravar, och det gällde båda gravgrupperna. I den norra fanns två små, likartat utformade och bredvid varandra liggande stensättningar med ett barn på 2–3 år respektive ett barn mindre än två år. Intill, i en lika liten stensättning, var en kvinna begravd.⁵⁴ I den södra gruppen fanns, som ovan nämnts, en stor stensättning med ett 2–3 år gammalt barn, troligen en flicka med tanke på det lilla dräktspännet.

De beskrivna gravarna visar på ett annat förhållningssätt till barnen, eller i alla fall till deras minne och betydelse efter döden, än det som var rådande på Norrsunda 59. Hade det med familjernas status att göra?

⁵³ A59.

⁵⁴ Gravarna A9, A10, A11.

Överlagring, sekundärgrav och en kenotaf

Högarna, treuddarna och överlagringarna av betydligt äldre gravar är alla fenomen som i olika sammanhang har studerats som uttryck för hävdad ursprung, rättigheter, arv och egendom. Högmonumenten signalerar, enligt en säkert till stora delar riktig tolkning, närvaron av fria, jordägande människor med arvsrätt.⁵⁵ Den rektangulära stensättningen i den södra gravgruppen på gravfältet Norrsunda 34 kan ses som en liknande markering, om man tänker sig att gravens formmässiga utformning anspelade på en rektangulär byggnad.⁵⁶ De under brandlagret deponerade föremålen, en pilspets och en skära, ska väl då betraktas som ett slags byggnadsoffer knutet till tankar om fruktbarhet och kanske skydd.

De tydligaste uttrycken för en, om vi ska kalla den odalsmentalitet, finner vi på den norra övre gravfältsdelen, med både högar och överlagringar av äldre gravar. Den största högen har uppenbarligen spelat en särskilt viktig roll. Den uppfördes ju först över en äldre kvinna, men efter en tid har man återvänt till hennes hög för ytterligare en begravning, eller åtminstone en deponering av ett brandlager. Brandlagret har hämtats från en bålplats någon annanstans, och har forslats till högen för att bredas ut över den befintliga jordmanteln. I lagret fanns rester av en äldre man och ben av häst, hund, katt, gås och höns, en kam, broddar och en pilspets. De många djuren tyder på en man med viss status, men sammansättningen är annars inte ovanlig. I lagret fanns emellertid också andra föremål, som är

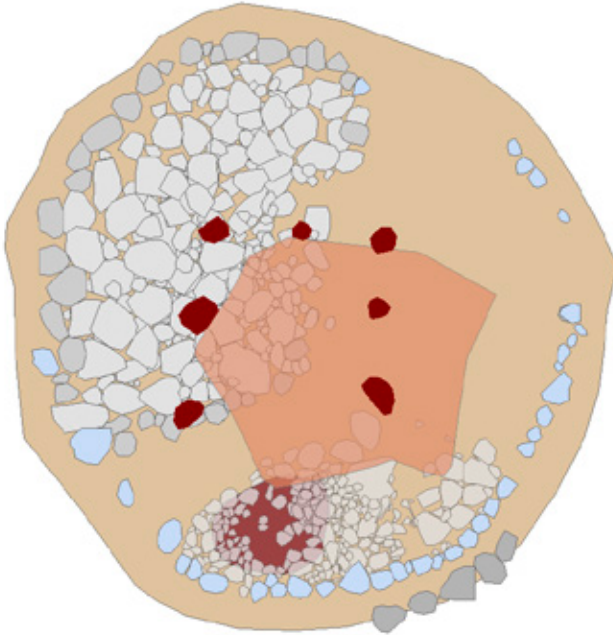
⁵⁵ Jfr D. Skre 1996; T. Zachrisson 1994; K. G. Selinge 1980, m.fl.

⁵⁶ A-M. Hållans Stenholm föreslår att rektangulära stensättningar kunnat syfta specifikt på hushållet eller familjen/gården, 2012, s. 151f., och A. Andrén har kallat rektangulära stensättningar för "hussättningar", i analogi med skeppssättningar och "trädsättningar" (treuddar), 2004, s. 407.

mer originella. De är betydligt mera ”boplatsmässiga” och utgjordes av en gjutform, keramikskärvor och rikligt med bränd lera. Genom brandlagerresterna hade man dessutom grävt ner sju stolpar (figur 22). De var arrangerade i en kvadrat, som för liten fyrkantig byggnad. I ett av stolphålen hade man placerat bit av en malsten, på samma sätt som man i rituellt syfte kunde lägga malstenar i stolphål till riktiga bostadshus. Att man gjorde så också här förstärkte onekligen associationerna mellan graven och begrepp som hus, hem och boplat. Hur lång tid som förflutit mellan deponeringen av bålresterna och nedgrävningen av stolparna har inte varit möjligt att avgöra. Placeringen av stolparna tyder på att man har känt till var bålresterna fanns någonstans, vilket talar för att det skett relativt snart.⁵⁷ Mannen bör ha haft en relation till kvinnan i graven, men vilken är givetvis svår att precisera. Han kan ha varit hennes make, hennes son, eller en betrodd person i hennes hushåll. Att mannen inte fick en egen hög uppförd över sig kan tolkas som att han inte ägde odalrättigheter, och att arvet efter kvinnan inte har kommit honom till del. Kanske handlade deponeringen av brandlagret och uppförandet av byggnaden på högen snarare om att addera något till kvinnans grav, för hennes skull. Indirekt kan denna reaktivering av hennes grav ha gett förnyad legitimitet åt de efterlevande.

Strax söder om denna största hög har gravfältet, antagligen i ett sent skede, fått ett nytt tillskott i form av ännu en hög. Den placerades ovanpå treudden. Den äldre graven skadades av detta, men man verkar samtidigt ha varit väl medveten om treuddens existens, eftersom högens kantkedja var väl anpassad efter en av treuddens insvängda armar. Högens mantel överlagrade delar av stensättningen. Just detta, att man har låtit en del av treudden sticka fram och fortsätta synas under en sekun-

⁵⁷ För byggnaden, se också A. Hed Jakobsson 2012.

Figur 22. Plan över högen med det äldre och det yngre brandlagret och placeringen av de nedgrävda stolparna.

därt anlagd grav, har konstaterats i andra fall också.⁵⁸ Högst sannolikt har man velat skapa en relation mellan högen och treudden genom att på detta sätt bygga ihop de två gravarna.⁵⁹ Här finner vi alltså ett tredje sätt att återknyta till äldre gravar, vid sidan av att anlägga sekundära gravar i befintliga, eller hålla likadana begravingar och bygga repliker av existerande gravar som i fallet med 800-talshögarna.

Intressant nog verkar högen ovanpå treudden ha varit en kenotaf. Den tycks ha saknat gravgömma.

Kanhända var det inte tvunget att begrava någon i högen

⁵⁸ A-M. Hällans Stenholm 2012, s. 142.

⁵⁹ Jfr högen A43 med krigargraven A44 på det andra gravfältet, Norrsunda 59.

för att det budskap man ville förmedla skulle gå fram. Högar kunde uppenbarligen fungera som monument med betydelser som gick utöver att markera gravar, precis som t ex treuddar. Denna funktion eller symbolik gjorde det ibland nödvändigt att uppföra en hög trots att det inte fanns någon kropp att begrava. Så verkar ha varit fallet när Estrid och hennes söner reste runstenar och byggde en bro, och dessutom lät uppföra en hög, vid platsen som senare skulle kallas Broby bro i Täby. Högen byggdes för Estrids man Östen, men Östen blev inte fysiskt begravd i den eftersom han aldrig kom hem från den pilgrimsfärd till det heliga landet som han var ute på. En av runstenarna förklarar att han ”dog borta i Grekland”.⁶⁰ Denna död långt borta, som gjorde det omöjligt att hålla en fysisk begravning i en hög hemma, har särskilt betonats på två av runstenarna. Fraserna *denna hög* (U135) respektive *dog i Grekland* (U136) har nämligen ristats in utanför ormslingan (figur 23).⁶¹ Trots att den döde försvunnit långt borta och inte kunde begravas var det tydligen ändå angeläget att släpa ihop jord och sten och uppföra en hög.

En annan idé värd att pröva är att det kan ha varit någon som lät kasta upp högen i Valsta som ett minnesmärke över sig själv. Avsikten kan ha varit densamma som när personer lät resa runstenar över sig själva, vilket hände. En som lät göra det, dessutom flera gånger, var Östens och Estrids sonson, den berömde Jarlabanke. De budskap som Jarlabanke särskilt ville förmedla tycks ha varit hur mycket inflytande han hade och hur mycket han ägde.⁶² I analogi med detta skulle en hög som kastades upp av någon som fortfarande levde, över sig själv, ha

⁶⁰ U 135–136. **ubi kirkum**, uppe i Grekland, tolkas som ”inne i (landet) Grekland”; SRI 6, s. 203. Man brukar anta att Grekland syftar på det östromerska riket.

⁶¹ A. Carlsson 2015, s. 220.

⁶² U 164, 165, 212 m.fl.

Figur 23. U135 och U136. ”Denna hög”, respektive ”dog i Grekland” har buggits in utanför runslingan och har tydligen varit särskilt viktigt att framhålla.

kunnat markera en överföring av rättigheter och/eller egendomar som inte nödvändigtvis var följden av att någon hade avlidit.⁶³ Det kan också ha varit ett sätt att försäkra sig om att man verkligen fick en hög som minnesmärke, ifall man inte var säker på att man skulle kunna begravas på sedvanligt vis. Så kunde runstenar fungera, och runstensresandet var uppenbarligen, på många sätt, en tidigkristen ersättning för det traditionella hedniska gravbyggandet.⁶⁴ Ett exempel är runinskriften U605 från Stäket, där Ingerun Hårdsdotter lät rista runor efter sig själv och meddela att hon ”ville fara österut och ut till Jerusalem”. Det är inte svårt att föreställa sig att hon var osäker på om hon skulle kunna komma tillbaka. Med runstenen säkrade hon sitt eftermäle och antagligen också hur hennes arv skulle fördelas.

⁶³ Jfr T. Gansum 2004, s. 199.

⁶⁴ A. Hed Jakobsson & J. Runer 2017.

Gravfältet upphör

Högen utan gravgömma kan inte dateras närmare än att den bör vara uppförd tidigast under senare delen av 900-talet. Möjligen sammanfaller högbygget med att man någon gång i sent 900-tal plötsligt upphör med begravningar på gravfältet. Det finns inte någon grav på Norrsunda 34 som kan dateras till 1000-talet.

Ett möjligt scenario kan vara att gravfältet var knutet till en familj som förfogade över en annan gård eller andra markområden än familjen på Norrsunda 59. Eller snarare två familjer eller grupper av människor, som använde den högre respektive den lägre delen av impedimentet. Närheten till det andra gravfältet Norrsunda 59 talar för att det i så fall handlade om en gård (eller två gårdar) som ingick i en mer eller mindre nära sammanhållen by. Eftersom det inte finns någon samtida bebyggelse att relatera till blir allt detta mycket hypotetiskt, och det blir också svårt att förklara varför gravfältet upphör. Dör familjerna ut? Eller har det något att göra med, att flera gravgrupper nu verkar uppträda på det stora gravfältet (jfr ovan)? Förlorade man sin status som självägande familj och blev tvungen att inordna sig och övergå till att gravlägga sina anförvanter på det stora gravfältet? Blev man anvisad en plats där istället? En uppenbar skillnad mellan gravfälten, som kan ha varit av betydelse, är att det aldrig genomfördes några kristna jordbegravningar på Norrsunda 34.

Markeringar i marginalen

På 800-talsgravfältet i väster, Norrsunda 283, blev en enda enstaka grav uppförd under sent 900-tal. Den låg på avstånd från de äldre gravarna från 800-talet, långt från de samtida gravarna på Norrsunda 59, och ännu längre från gravfältet Norrsunda

Figur 24. Den smala stenkista som tillfogats en brandgrav anlagd på 900-talet.

34. Det fanns två brandlager i graven, med ett keramikkrärl i varje och pärlor av samma typ i båda, men lagren hade delvis blandats samman och det har inte varit möjligt att slå fast om det var en kvinna eller två som hade blivit begravda här.

Brandlagren hade blivit störda när en stenkista grävts ner i graven (figur 24). Varken ben, kistresten eller andra objekt hade bevarats i stenkistan men den har säkerligen innehållit en jordad person. En nästan exakt parallell till denna grav, mycket lik i sin utformning med en påtagligt smal stenkista, fanns på Norrsunda 59 som en av tre stenkistor som hade grävts ner i en brandgrav. Brandgravens keramikkrärl av östersjökeramik dateras till som äldst sent 900-tal/tidigt 1000-tal.⁶⁵ På båda platserna ser vi alltså samma sätt att återanvända en befintlig

⁶⁵ A33, anlagd ovanpå/genom brandgravens A16 där urnan var av östersjökeramik.

brandgrav, och samma slags smala stenkista. Betyder det också att det var samma grupp människor som ansvarade för utformningen av dessa gravar? Men varför fick en grav ligga ensam på det gamla övergivna gravfältet, och varför återkom man dessutom till samma grav en gång till?

Det fanns också en liten gravgrupp på ett impediment i åkermarken ett hundratal meter söder om Norrsunda 34.⁶⁶ Hur många gravar som funnits här ursprungligen är inte känt, men det verkar bara ha varit några få. 2010 påträffades två kraftigt skadade stensättningar, uppförda över brända ben och ett fåtal enkla fynd som låg utspridda på marken utan inblandning av kol eller sot. Alldeles intill undersöktes år 1960 en hög som precis som gravarna på Norrsunda 283 och 59 verkar ha bestått av både en brandgrav och en jordbegravning.⁶⁷

I samtliga fall har de sekundära tidigkristna gravarna grävts ner i ganska nyligen anlagda brandgravar. Kanske har det till och med skett i direkt anslutning till den första begravningen. Motivet till dessa spridda ”kombinationsgravar” skulle kunna vara att man, vid någon tidpunkt efter det sena 900-talet, velat göra en markering som så att säga har spridits ut på flera platser inom gårdsterritoriet.

Nya vindar

Medan det märkliga inträffade att det förhållandevis nyligen påbörjade gravfältet i öster, Norrsunda 34, så snart fick upphöra, så fortsatte man gravläggandet på Norrsunda 59 i lika hög grad som tidigare. Nu blev alltfler Valstabor begravda enligt nya kristna normer, men fortfarande brann också gravbålen. Det är möjligt att ana en liknande utveckling i grannbyn Säby, där två

⁶⁶ Norrsunda 111.

⁶⁷ G. Andersson 2005, s. 46, 48. Andersson kallar denna typ av grav ”kombinationsgravar”.

av de undersökta gravarna vid bytomten har daterats till sen vikingatid och visar att både brandgravar och tidigkristna jordbegravningar har förekommit samtidigt på samma gravplats.⁶⁸

Det verkar som om de olika begravningsceremonierna och gravskicken, förkristna och kristna, har utövats parallellt och utan några större konflikter. Det tyder på en tolerans i fråga om hur man valde att begrava sina anhöriga som också har konstaterats på andra håll, bland annat på Lovön i östra Mälaren.⁶⁹ De Valstabrandgravar som har påverkats, skadats om man så vill, av att kristna gravar har grävts ner i dem är få.⁷⁰ Det var heller knappast skadegörelse som var syftet, som ovan konstaterades. Men även om direkta konflikter inte kan förmärkas verkar det som om det faktiskt också har funnits människor som ännu under tusentalet, med viss emfas, har markerat en fortsatt icke-kristen religiös identitet.

En smygande förändring

I slutet av 900-talet och medan den tidigare beskrivna gravgruppen i den sydvästra delen av Norrsunda 59 fortsätter att utökas med nya gravar, tillkommer ytterligare en gravgrupp. Gravarna placeras längre mot söder på gravfältet. I den här gruppen finns det emellertid ingen gravhög av ovan beskrivna karaktär, med silvermynt och hästar. En möjlig förklaring till det är att det handlar om samma *generation* människor, alltså i stort sett samtida med den kvinnliga förmodade arvtagaren i gravhögen, men en annan *gruppering*. De båda gravgrupperna åtskiljs av en gravtom zon, men eftersom någon större tidsmässig skillnad inte kan urskiljas har Gunnar Andersson föreslagit att gravplatsen från och med nu har använts av två gårdar

⁶⁸ C. Andersson & A-M. Hällans Stenholm 2006, s. 78f.

⁶⁹ Lovö 34, B. Petré 2010.

⁷⁰ A1, A16, A64 samt "kombinationsgravarna" A10 på Norrsunda 238 och A19 vid Norrsunda 111.

eller hushåll.⁷¹ Skillnaden kan emellertid också tillskrivas den övergripande och religiöst motiverade förändring av gravskicket som nu börjar smyga sig in på Valstas gravfält. Den sannolikt första graven i denna grupp är byggd för två kristna personer.

Tyvärren var gravens övre delar skadade men den har beskrivits som en medelstor rund stensättning.⁷² Under denna fanns det två jordbegravningar, den ena placerad ovanpå den andra. Den undre, och därmed första graven, var en kvinnograv. Trots det kristet präglade gravskicket har hon fått med sig en rad föremål. En stor sax och en glaspärla fanns i brösthöjd, hon hade skobroddar vid fötterna och i gravens fotända stod ett keramikkräsl och en liten kista med ulltyger och sju glaspärlor, kanske som en anspelning på den högtidsdräkt brandgravskvinnorna klädde i. Pärlorna daterar graven till de sista decennierna av 900-talet. Precis likadana pärlor prydde den 8–12 år gamla flickan, det först begravda barnet, som emellertid brändes och begravdes på traditionellt vis i den gravgrupp som låg norr om den tomma zonen.

Den övre kistgraven hyste sannolikt en man. Personen har burit ett bälte med järnsölja och har fått med sig ett bryne och hela tre knivar som har lagts i och ovanpå kistan. Knivarna tyder på att man har brottats med en viss osäkerhet inför det nya gravskicket. Antagligen placerades knivarna i graven för att de efterlevande skulle försäkra sig om att den döde inte skulle gå igen eller på andra sätt orsaka dem problem.

Nära intill dubbelgraven fanns ytterligare fyra runda stensättningar. En saknade gravgömma,⁷³ de övriga var brandgravar av en typ som var relativt vanlig under det sena 900-talet,

⁷¹ 2007a, s. 75.

⁷² A62.

⁷³ A53. I anslutning till kantkedjan framkom brandlagerrester som inte säkert kan knytas till stensättningen.

Figur 25. Torshammarring från grav A55.

med tunna brandlager och få gravgåvor.⁷⁴ Ett förhållande som understryker att gravarna i det här området byggdes av en särskild grupp människor är att nästan alla de torshammarringar som påträffades på gravfältet fanns här. Kvinnan i dubbelgraven hade fått med sig en torshammarring i stenkistan, två gravar med brandlager innehöll torshammarringar, och utöver kvinnan i dubbelgraven hade ytterligare en jordad person försetts med en torshammarring. I Valsta förefaller den här typen av torshammarringar vara en nymodighet, ett föremål som anammats samtidigt som nya kristna idéer börjar göra sig gällande.⁷⁵ Den nya tron krävde nog att man åberopade de gamla gudarnas fortsatta stöd, trots allt.

Koncentrationen till dessa gravar kan tyda på en särskild gemenskap inom denna gravgrupp. Någon exklusiv markering var det ändå inte, eftersom en brandgrav norr om den gravtomma zonen också innehöll en torshammarring.⁷⁶ Den graven, liksom

⁷⁴ Jfr B. Petré 2010, s. 401.

⁷⁵ Jfr G. Andersson 2005, s. 77f, och ovan om torshammare i gravarna från tidigt 800-tal. Det är också intressant att en amulettring med torshammare kilats in mellan stenar i den plundrade högen A50 (se sid. 44).

⁷⁶ A70.

flickan med pärlorna, visar snarare på stora sociala och materiella likheter mellan gravarna i norr och söder. Det är däremot tydligt hur snabbt, och ganska kortvarigt, som torshammar-ringarna fick genomslag i begravningsritualerna på gravfältet.

Kristen och förkristen identitet

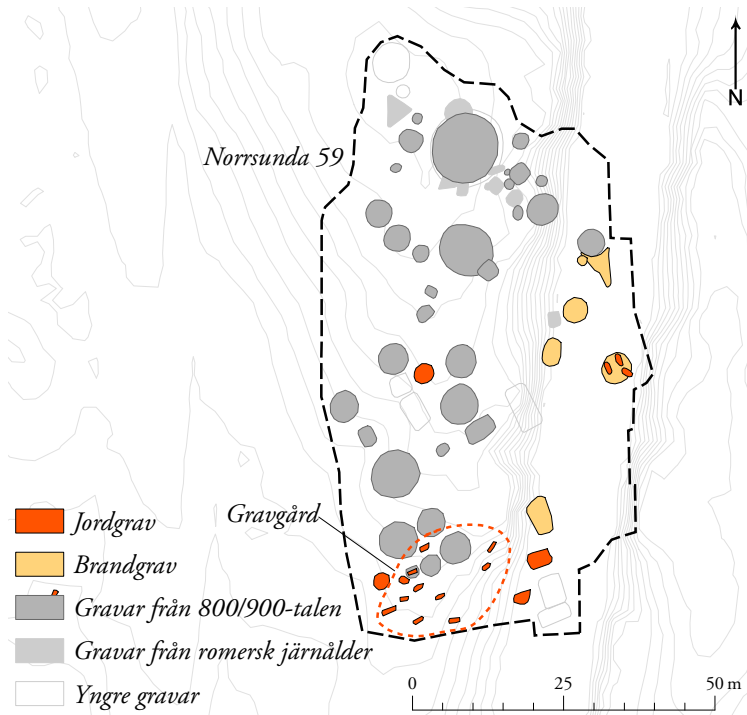
Majoriteten av de kristna jordbegravningarna återfanns inom ett begränsat område allra längst i söder (figur 26). Här påminde gravarna nästan om hur det såg ut på gravgårdarna i Sigtuna, med omarkerade gravar placerade i mer eller mindre regelbundna rader. Gravarnas utformning och läget på gravfältet gör det sannolikt att de huvudsakligen har tillkommit under 1000-talet.

Under samma period anlades emellertid också en ny grupp brandgravar, av helt och hållet förkristen typ. De placerades lite för sig själva i den nordöstligaste delen av gravfältet, ovanför en brant.

Dessa fem brandgravar kan huvudsakligen placeras i tiden omkring och efter millennieskiftet.⁷⁷ Trots den sena dateringen kan inget kristet inflytande spåras, utan gravarna har byggts i samband med traditionella och förkristet utformade begravningar. Det verkar rentav som om man aktivt har velat betona de förkristna elementen i dessa gravar. Stensättningarna, varav en var en treudd,⁷⁸ verkar ha uppförts där gravbålen brunnit. I alla de kvarvarande brandlagren stod benurnor. Djur har kastats i kremeringsbrasorna, och det är många arter som har offrats:

⁷⁷ Tre av gravarna innehöll sammansatta kammar av sen typ, s.k. C-kammar, en innehöll östersjökeramik.

⁷⁸ Treudden har tidigare daterats till 800-talet med utgångspunkt från placeringen på gravfältet, G. Andersson 1997a, s. 65. Den innehöll emellertid viktlod och fragment av en B2/B3-kam vilket gör en datering till framskridet 900-tal mer sannolik.

Figur 26. Plan över gravfältets gravgårdslänkande del och de sena hedniska krigargravarna.

häst, hund, svin, katt, gås, höns och björn. Den sistnämnda var kanske inte ett offerdjur utan bör ha varit en björnfäll, men också det var ett ålderdomligt drag vid den här tiden. Gravinventariet i övrigt var också traditionellt med föremål som kammar, broddar, brynen, nitar och spikar, flinta och enstaka pärlor. En av gravarna var dock utrustad med en benurna som enda föremål. Urnan var en kruka av östersjökeramik, vilket är mycket sällsynt att man hittar på landsbygden, utanför Sigtuna. Två av gravarna innehöll vikter. Två av dem, den ena med björnskinnet, innehöll också kamfodral. De begravda tycks alla

ha varit vuxna och åtminstone tre eller fyra av dem var män, kanske samtliga.⁷⁹ Graven under treudden signalerar en man som av gravgodset att döma har haft en viss status och kanske en ledande position. I brandlagret fanns bland annat bronsvikter och hund, häst, gås och en hönsfågel. Treudden förstärker den här gruppens förkristna identitet eftersom dessa tresidiga stensättningar är mycket tydligt knutna till brandgravskicket, och aldrig har använts för att markera kristna människors gravar.⁸⁰ Vidare ger både björnskinnet, övervikten av män och kamfodralen en bild av en särskild grupp. Kammar med kamfodral anses ha varit en del av de väpnade männens utrustning.⁸¹ Möjligen var de här männen krigare, även om deras vapen inte har fått följa med i gravarna. Till skillnad från brand- och skelettgravarna från det sena 900-talet i den sydvästra delen av gravfältet, så hade inga gravar i den här gruppen försetts med någon torshammarring. Det hade man annars kunnat förvänta, mot bakgrund av de tidiga 800-talsgravarna uppe på berget. Antagligen stämmer det att hammarsymbolen hade ändrat betydelse under de nästan tvåhundra år som förflutit sedan de första gravarna anlades.

Ytterligare en mycket sen brandgrav fanns ett stycke öster om den sydligaste gravgruppen. Den har förmodligen anlagts vid 1000-talets mitt (det vill säga inte långt innan en biskop tar plats i Sigtuna). Graven utgjordes av en rektangulär stensättning som markerade ett brandlager som var osedvanligt rikt på föremål. Bland annat innehöll graven ett så kallat permiskt (ryskt/ukrainskt) ryttareldstål av brons och ett ovanligt silver-

⁷⁹ A13 har osteologiskt med tvekan bedömts som kvinna medan föremålen är mer neutrala eller manliga till sin karaktär. I graven med östersjökeramik har osteologisk könsbedömning inte kunnat göras.

⁸⁰ Ett 70-tal treuddar finns på Birka, endast i områden med brandgravar, se A. Andrén 2004, s. 411.

⁸¹ C. Hedenstierna-Jonson 2006, s. 54; L. Thunmark-Nylén 1991.

mynt, präglat i Milano, som hade blivit omgjort till hänge. Den osteologiska bedömningen var att graven hade uppförts för en ung kvinna eller en tonåring. Fynden tyder dock snarare på att det var en ung man som begravdes här. Sannolikt var anläggningen en dubbelgrav med både en kvinna och en man, inte så gamla, som hade kremerats samtidigt enligt gammal sed.⁸²

⁸² G. Andersson 1997a, s. 69.

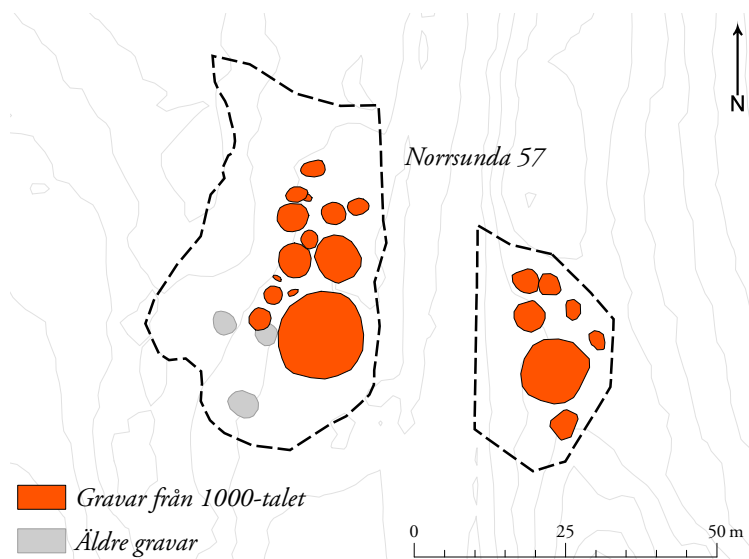
EN KRISTEN GRAVPLATS ÅT VALSTABORNA

I sent 1000-tal inrättades så ytterligare en ny gravplats i Valsta. Denna gång var den helt igenom kristen, och i fortsättningen kommer den att kallas gravgård. Begreppet gravgård myntades efter undersökningarna i kvarteret Nunnan i Sigtuna, och brukar användas om de tidigkristna gravplatser som finns runtom staden men som saknar tillhörande kyrkobyggnader. Jag väljer här att använda begreppet för kristna gravplatser som helt saknar inslag av förkristna brandgravar, oavsett gravarnas utformning i övrigt.

Varför anlade man denna gravgård? Var det som en konsekvens av de ännu kvardröjande förkristna praktikerna på det nu mycket gamla, stora och traditionstyngda gravfältet? Ville man lämna de gamla sedvänjorna bakom sig?

Den nya gravplatsen, kallad Norrsunda 57, etablerades omkring 60 meter nordväst om det gamla gravfältets nordligaste grav. Den lades på samma höjdrygg men lägre i terrängen och med exponering åt öster snarare än söder. Gravfältet hade därmed inte samma nära fysiska koppling till byn, under förutsättning förstås att gården/gårdarna har legat inom den historiska bytomten. Liknande förhållanden har iakttagits på andra platser. Det tycks som om den här typen av tidigkristna gravfält, gravgårdar utan inslag av brandgravar, ofta lades längre från gården än de förkristna gravfälten. Kommunikationsvägarna, antingen de var sjö- eller landvägar, verkar nu ha ersatt gårdarna som den viktigaste lokaliseringsfaktorn.⁸³ I det här fallet var det

⁸³ T.ex. Spångagravfälten 197 i Rissne, J. Runer & P. Sillén 2014, 19 i

Figur 27. Plan över gravfältet Norrsunda 57. Den östra delen är inte undersökt utan gravarna ligger kvar inklämda i den nya trafikkarusellen.

sannolikt vägen som förband alla de byar som låg utmed Fy-singens västra strand, och som gick förbi utmed höjdryggen, som var väsentlig.⁸⁴

Runstenen U427 som står här nära vägen prydd med ett stort kors har dock tydligen flyttats hit på 1860-talet. Ursprungligen ska den ha varit rest vid Lindsunda gård som ligger strax söder om Valsta. Tyvärr saknar inskriften språklig mening men korset på stenen manifesterar den kristna tron med all tydlighet.

Sexton gravar har undersökts på gravgården.⁸⁵ De tycks ha

Grimsta och 218 i Ärvinge, A. Biuw 1992, och Täby 153 i Väster Arninge, M. Olausson 1993. Jfr S. Tesch 2014, s. 121.

⁸⁴ Vägen är avritad på en karta från 1710.

⁸⁵ Bara den del av gravfältet som låg väster om Norrsundavägen omfattades av undersökningen 2010. Femton gravar undersöktes och resterande gravar, enligt karteringen sju stycken, ligger kvar på ett litet utsparat om-

Figur 28. Runda stensättningar med svagt välvd jordfyllning och kantkedja utmärkte gravarna på gravfältet Norrsunda 57.

blivit utformade enligt bestämda regler med marginellt utrymme för individuella variationer. En av stensättningarna avvek genom att vara betydligt större än de övriga och ha en kantkedja av meterstora stenblock, och den allra största gravan på gravfältet var en flack hög med kanträna. Alla de andra tolv gravarna var runda stensättningar med svagt välvd jordfyllning och kantkedja (figur 28). Alla gravar hade samma inre struktur. Under jordfyllningen fanns inre stenpackningar som egentligen är väldigt lika de låga rektangulära stensättningar som fanns över de kristnas gravar i södra delen av det stora gravfältet Norrsunda 59. De inre stenpackningarna täckte i sin tur stenramar och stenkistor eller träkistor (figur 29). Gravtypen runda stensättningar rådde mitt i den nybyggda infrastrukturen. En grav undersöktes redan 1954 när vägen byggdes. Den verkar ha varit utformad på samma sätt som de övriga (ATA 5388/54).

Figur 29. En av gravarna i olika stadier av undersökning (och, omvänt, konstruktion). Foto från väster

ningar med denna inre struktur, och med samma datering, kan kännas igen från andra platser, till exempel ett gravfält i Väster Arninge i Täby socken.⁸⁶ Tre små barngravar saknade de större överbyggnaderna och liknade därför i ännu högre grad de små rektangulära eller ovala stensättningarna i den sydligaste delen av Norrsunda 59.

Alla kistor och nedgrävningar låg i mer eller mindre väst-östlig riktning. Fem gravar var grävda i exakt väst-öst. Där det var möjligt att iakttas låg samtliga gravlagda med huvudet i väster. Gravarna innehöll nästan ingenting, och här fanns inte det hedniskt-kristet blandade gravskick som förekom på det

⁸⁶ Täby 153, M. Olausson 1993.

gamla gravfältet. Tre gravar innehöll knivar, och i två gravar fanns fragment av silvermynt. I det ena fallet hade myntet placerats mellan den gravlagde individens framtänder. Personen med silvermyntet, en vuxen man, hade också en obränd svintand placerad under huvudet tillsammans med en bit bränd lera eller keramik. De här sakerna ekar av äldre sedvänjor. Den obrända djurtanden är ett inslag som känns igen från många förkristna gravar och den måste rimligen ha betytt något särskilt. Kanske placerades den i graven för att man behövde bekymra sig lite extra om att den här personen skulle klara sig vidare, alternativt hålla sig lugn i graven.

I övrigt fanns det inga gravinventarier av traditionell typ i gravarna. Det fanns heller inga som helst spår av dräktdetaljer, vilket talar för att de döda har blivit svepta.

Sex barn hade gravlagts på gravfältet, att jämföra med nio vuxna.⁸⁷ Två av barnen var omkring ett år, och ett bara spädbarn. Det stora antalet barn och deras låga ålder gör att man i det här fallet kan misstänka att kristna ideal och påbud om att *alla* skulle begravas har spelat en avgörande roll. Å andra sidan förekom det ju även på de förkristna gravfälten i Valsta – utom på Norrsunda 59 – att riktigt små barn begravdes.

Gravgården var sannolikt samtida med de allra yngsta gravarna på Norrsunda 59. Ett av de två mynten från gravgården var tyskt, präglad i mitten av 1000-talet, och ett likaså tyskt mynt från samma tid fanns i en av de sist anlagda gravarna på Norrsunda 59.⁸⁸ Med en sannolik omloppstid för mynten

⁸⁷ Eftersom skeletten i de flesta gravarna inte hade bevarats är några av barngravarna identifierade utifrån kistans eller gravgropens längd. Det finns risker med det, vilket bl.a. en grav på Fjälkingegravfältet visar. Där hade en 80-årig kvinna begravts i en endast 0,8 meter lång kista. Förmodligen har hon varit förvriden av sjukdom, se L. Mejsholm 2009, s. 190. Om den på 50-talet undersökta graven finns inga uppgifter.

⁸⁸ A6 på Norrsunda 57 respektive A9 på Norrsunda 59. Det andra var bara ett fragment som inte kunde bestämmas.

bör båda begravningarna antagligen ha ägt rum några decennier senare, förslagsvis tidigast omkring 1080 e.Kr. Det fanns även andra likheter mellan gravarna på Norrsunda 57 och de sista gravarna på Norrsunda 59. Två gravar var närmast identiskt uppbyggda med jordmantlar och kantkedjor av kraftiga stenblock.⁸⁹ På båda gravplatserna fanns också träkistor av en speciell konstruktion med utåtsluttande kortsidor.⁹⁰

I grannbyn Säby etablerades också en gravgård vid den här tiden, kallad Norrsunda 53.⁹¹ Den stora samstämmigheten mellan de båda gravgårdarna visar att man har haft täta kontakter. Den övergripande likheten består först och främst i att de utgör avskilda gravplatser med enbart kristet utformade gravar, på så vis mera lika kyrkogårdar än traditionella gravfält. På ett snarlikt sätt som i Valsta har Säbys gravgård placerats cirka 70 meter väster om ett större, äldre och mera bynära gravfält. De två gravgårdarna var också mycket lika på detaljnivå. Antagligen har samma personer utformat och lett begravningarna på båda platserna, och gravgårdarna i grannbyarna Valsta och Säby ingått i samma kultgemenskap. Utformningen av gravarna tyder på att de ansvariga har haft kunskaper om kristen liturgi och att de dessutom har kunnat omsätta kunskaperna i handling.

Även på Säbys gravgård fanns en större höglignande stensättning samt flera runda stensättningar över inre stenpackningar, men jämförelsevis något fler ommarkerade gravar. Gravarna, fjorton stycken, var nedgrävda i öst-väst eller nordöst-sydväst, och de var likt gravarna i Valsta påtagligt fyndfattiga. Två av de fjorton gravarna innehöll knivar, och den ena av dessa innehöll också östersjökeramik. I några gravar fanns inslag av sot, i en fanns en obränd tand av nöt och en keramikbit (jfr ovan!), och i en kantkedja påträffades en brodd, vilket också hittades ytligt

⁸⁹ A1 på Norrsunda 57 och A2 på Norrsunda 59.

⁹⁰ A9 på Norrsunda 57 och A2 på Norrsunda 59.

⁹¹ K. Östmark 1981.

Figur 30. Ovan: rund stensättning över en kristen grav på Säby bys gravfält Norrsunda 53. Foto från undersökningen på 1970-talet, ATA. Nedan: en snarlik grav från Valstas gravfält Norrsunda 57 undersökt 2010.

i den flacka högen på Valstagravgården. Samtliga gravar tycks dock ha varit av fullängd och det fanns inga säkra barngravar. Ett annat inslag på denna gravgård som känns igen från Valstas gravgård är en blockstensättning utan fynd. Två sådana undersöktes också i Valsta. De antogs då vara från sen bronsålder/äldre järnålder, men frågan är om de kan ha med de kristna gravgårdarna att göra, eftersom de fanns på båda gravplatserna? Den enda grav där det gick att se var ordnad så att den döde låg med huvudet i väster.

Kulthus

På Säbys gravgård undersöktes också en anläggning som vid utgrävningen på 1970-talet betraktades som en möjlig brandgrav.⁹² Den beskrivs i rapporten som kvadratisk, fyra meter stor, med en stenram eller kantkedja på tre sidor men öppen mot väster. Innanför gjordes fynd av spridda brända ben, bränd lera och keramik. Under en centralt placerad sten fanns ett tunt sotlager och en liten nedgrävning med smulor av brända ben, och intill låg en järnkniv. Anläggningen liknar fyra byggnadsliknande strukturer som fanns på det stora Valstagravfältet Norrsunda 59. De senare har utifrån läget på gravfältet och fyndinnehållet tolkats som ett slags kulthus där antingen förkristna eller kristna ritualer ägt rum, alternativt som "likhus" där man har förberett kropparna inför begravningen på gravfältet.⁹³

Liksom i anläggningen på Säbys gravgård bestod fyndmaterialet i dessa firsidiga stenramar eller byggnader av rikligt med bränd lera, några spikar och nitar, enstaka keramikskärvor och brända ben samt ett fåtal järnföremål. De senare utgjordes av ganska speciella objekt: eldstålsformade amulettringar, ett hänge med miniatyrskärvor och en pilspets.

⁹² K. Östmark 1981, A8.

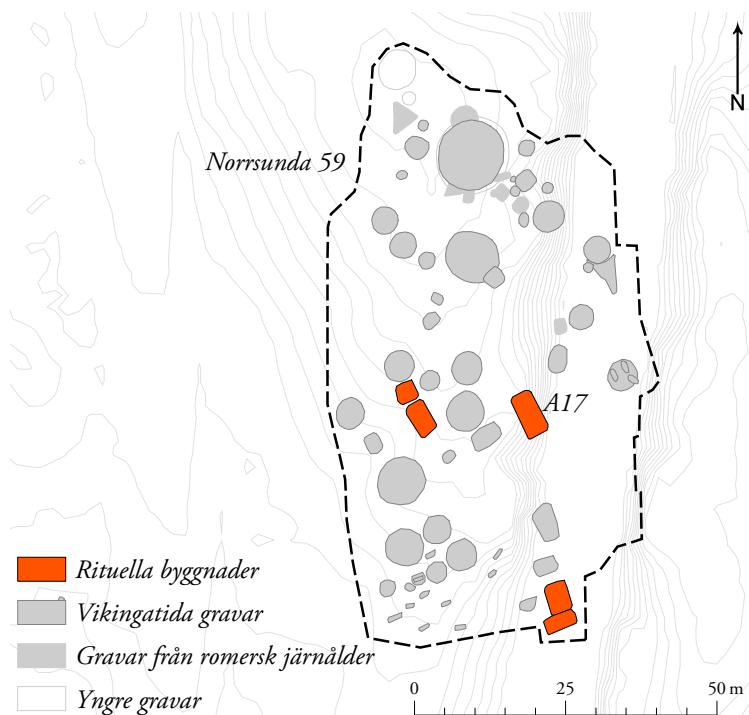
⁹³ G. Andersson 1997a, s. 51f, 2005, s. 138ff, 150.

Figur 31. Amuleter från gravfältet Norrsunda 59 påträffade i anläggning 22, som har tolkats som en byggnad uppförd för rituella ändamål.

Någon liknande anläggning har inte påträffats på Valstas gravgård, Norrsunda 57, men skulle hypotetiskt kunna finnas i den del av gravplatsen som inte har undersökts. Däremot tror jag att det fanns ytterligare en sådan anläggning på Norrsunda 59, och att den har varit knuten till den östliga grupp av sena brandgravar som anlades på 1000-talet (jfr ovan sid. 70). I undersökningsrapporten tolkades anläggningen, A17, med tveksamhet som en skelettgrav, men den har mer gemensamt med de ovan nämnda strukturerna.

Den var också rektangulär, och låg precis som de andra ”kulthuset” orienterad i nordväst-sydöst, och alltså i en annan riktning än de kristna gravarna (figur 32, 33). Som i de andra anläggningarna fanns en mindre nedgrävning mot botten, med oklar funktion, som bara innehöll lite bränd lera. Fyndmaterialet var även i denna anläggning snarast byggnadsrelaterat. Det bestod av bränd och förslaggad lera, några keramikskärvor, ett fåtal spikar och nitar, lite obrända ben och ett enstaka bränt

Figur 32. Plan med de rektangulära anläggningar som tolkas som kultus eller rituella rum.

ben, några kvartsbitar, och järnföremål: beslag, två knivar och knivfragment. Ytligt i en centralt belägen stenpackning (vilken föranledde tolkningen att anläggningen var en grav) fanns en sköldbuckla av järn. Ytligt i anläggningen och registrerade som schaktfynd påträffades dessutom miniatyrskäror, varav den ena var eldpåverkad. Precis som i de andra anläggningarna fanns här alltså ett inslag av vapen, som ju annars var mycket sällsynt på gravfältet, och amuletter i form av miniatyrskäror.

Det som däremot skiljer den här anläggningen från de förra på samma gravfält är att den bara bestod av ett ”rum”. Men det

Figur 33. A17 med sitt höga läge på gravfältet, fotograferad från nordväst vid undersökningen 1992–93. Foto ATA.

kan ha sin förklaring. De parvist arrangerade anläggningarna kan, enligt Anderssons förslag, ha fungerat som likbodar (eller andra slags rituella rum) där den ena var till för de kristna och den andra för de icke-kristna. Varje gravgrupp i denna del av gravfältet, som ju utgjordes av både kristna och icke-kristna gravar, skulle då ha varsin sådan konstellation av bodar. Att denna anläggning, A17, bara bestod av ett rum, eller en bod, blir då följdriktigt om den tillhörde den östliga gravgrupp som endast bestod av icke-kristna brandgravar. På Säbys helt igenom kristna gravgård behövdes också bara ett ”rum”.

På de två andra Valstagravfälten, Norrsunda 283 och 34, fanns inga anläggningar av den här typen, det vill säga kulthus, likbodar, eller hur man nu ska definiera dem. Det verkar alltså som om de uppträder först under den sena vikingatiden, snarast under 1000-talet. Man kan dock fundera över den stolp-

byggnad som uppfördes på den största högen på Norrsunda 34, där brandlagret innehöll både en pilspets och boplotsrelaterade fynd som bränd lera och gjutformsfragment. Användes den på ett liknande sätt? Eller återvände man för att uppföra en liknande struktur efter att gravfältet hade övergivits? Kanske samtidigt med bygget av den gravtomma högen?

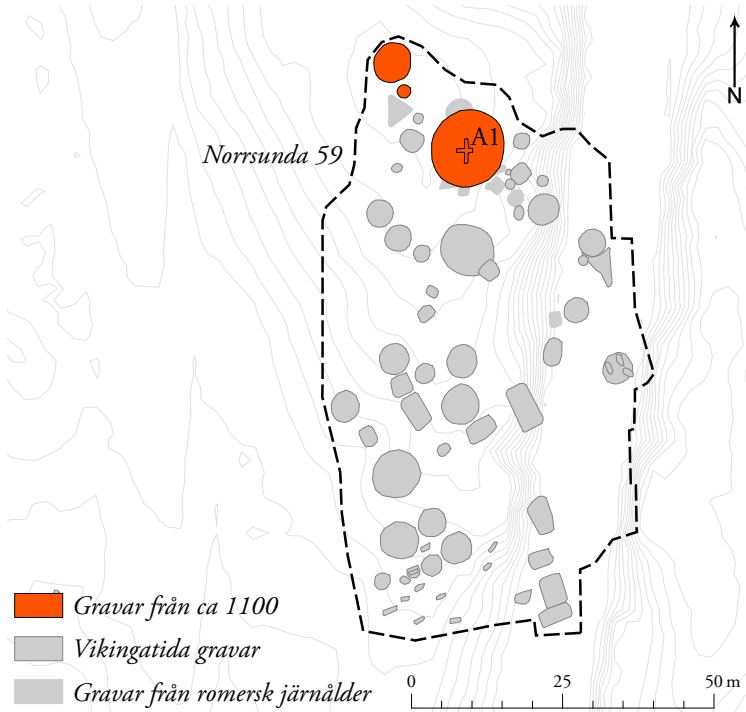
Vilka låg bakom den nya begravningsplatsen?

Frågan väcks om det var samma grupp människor som stod bakom gravgården i norr, som de som begravde de sista personerna på det stora gravfältet Norrsunda 59. Varför blev några i så fall begravda på det gamla gravfältet? Eller är gravgården yngre? En sådan mera kronologisk förklaring har till exempel föreslagits för det kristna gravfältet i Väster Arninge.⁹⁴ I Valsta pekar det mesta ändå på att den nya gravgården var samtida med de gravar som anlades i slutfasen på Norrsunda 59. Stämmer det, så finns det några intressanta skillnader mellan gravplatserna. Olikheterna kan indikera att de gravlagda på gravgården inte tillhörde samma grupp människor som de som begravdes på det gamla gravfältet.

De fem individer som begravdes längst i norr på det gamla gravfältet (figur 34), intill och till och med i den stora 800-talshögen A1, förefaller alla ha varit vuxna personer. De har varit iklädda fina dräkter och i deras gravar har placerats föremål av både sakral och exklusiv karaktär. Trots att begravningarna ägde rum sent, i slutet av 1000-talet eller rentav början av 1100-talet, begravdes de alltså med en ståt som inte stod de förkristna rika gravarna långt efter.

Under varsin rund stensättning låg två män begravda i kistor. Den ena mannen har gravsatts iklädd en dräkt med mårdskinnsdetaljer. Båda männen var utrustade med praktfulla

⁹⁴ M. Olausson 1993, s. 24.

Figur 34. De sista gravarna på Norrsunda 59.

bälten, som bland annat utifrån ornamentiken på bältenas bronsdetaljer har beskrivits som ett slags tecken som signalerade att detta var män som bekände sig till den nya tron. Liknande ornamentik, i synnerhet remändebeslagen med ormhuvuden, finner man på missionstidens runstenar såväl som på relikors och formspråket har uppenbarligen ingått i rekviritan kring missionsberättelserna.⁹⁵ Gravarna tycks uttrycka att männen

⁹⁵ G. Andersson 2005, s. 126, T. Zachrisson 1998, s. 135ff, 204ff. C. Hedenstierna-Jonson ser bältena som rang- och ämbetsstecken, och inte i första hand uttryck för en religiös tillhörighet, men menar också att bältesbärarna kan ha varit bland de första som lät döpa sig, 2006:64.

var socialt framstående och kristna personer. De verkar ha haft goda relationer med människor med hemvist i en miljö där det fanns starka östeuropeiska och östkyrkliga influenser. Det kan bara handla om Sigtuna. Där har liknande bältesbeslag påträffats, och kanske också tillverkats.⁹⁶

En allvarlig markering

De övriga tre gravarna var de omskrivna kristna gravar som tillsammans formade ett kors, och som hade grävts ner i gravfältets största hög. Andersson har föreslagit att syftet var en slags konsekriering eller ett kristnande av högen, eller av hela gravfältet. Jag tror det är riktigt att se det som att hela gravfältet kristnades. Den stora högen bar förmodligen på hela gruppens gemensamma historia. Det var den historia, som högen förkroppsligade, som man relaterade till och associerades med (frivilligt eller ej). Därför kristnades hela denna grupp, alla de som hade förfäder begravda på gravfältet, i och med att högen kristnades. Genom att gräva ner de kristna gravarna adderade man helt enkelt en ny årsring till den historia som redan fanns, rent konkret också genom att högen utökades med en ny kantkedja och byggdes högre. Mot bakgrund av de mycket sena brandgravar som också fanns på gravfältet går det att uppfatta denna handling som att man slutligen tog ställning, antingen det skedde i form av ett kollektivt beslut eller ett som fattades av ledande personer vilka andra hade att rätta sig efter. Strax därefter slutade man, efter trehundra år, att begrava på detta gravfält.

Nedgrävningen av de kristna gravarna i Valstas största hög har inte bara setts som en konsekriering utan också som ett sätt att anknyta till och förstärka högen som odalsmonument, det vill säga att syftet (också) varit att hävda en social

⁹⁶ G. Andersson 2005, s. 126; M. Roslund 1991, s. 56.

position och nedärvda rättigheter.⁹⁷ I linje med den tolkningen har de kristna gravarna i storhögen fått exemplifiera en förmodat utbredd ”religiös olydnad”, som egentligen var ett slags kulturellt motstånd riktat mot den expansiva kungamakten och kyrkan, vilka ska ha betraktats som ett hot mot den rådande sociala ordningen. Motståndet skulle ha uttryckts runtom i Mälardalen genom att man fortsatte att använda de gamla ättebackarna och utforma de kristna begravingarna där lite efter eget tycke.⁹⁸ De nya helt och hållet kristna gravplatserna, av den typ som representeras av Norrsunda 57 i Valsta och Norrsunda 53 i Säby, skulle då vara anlagda av en annan grupp människor med en mindre avog inställning till kungamakten och kyrkan.

Jag vill föreslå en annan förklaring. De ledande personerna i Valsta, de som arrangerade de sista begravingarna på den gamla gravplatsen, var inte desamma som inrättade den nya kristna gravgården. Bronsbältena och de andra exklusiva och sakrala föremålen tyder snarare, som ovan nämndes, på ett nätverkande med den viktiga maktsfären i Sigtuna och en demonstrerad lojalitet gentemot den kungliga och kyrkliga makten. De ledande personer som så att säga stängde det gamla gravfältet tog förvisso aktiv ställning för den nya religionen och de nya begravningspraktikerna och var samtidigt delaktiga i att implementera en ny social och religiös ordning. Men i detta ställningstagande ingick inte i första hand att inrätta gravgårdar, utan att flytta över begravingarna från gårdsterritoriet till kyrkogården.

Förslaget är alltså att det inte var Valstaborna *generellt* som efter stängningen av Norrsunda 59 började begrava sina döda, eller lät sig begravas, på en kyrkogård i närheten.⁹⁹ Inledningsvis var det en specifik grupp människor i Valsta som begravdes på den nyinrättade kyrkogården, nämligen ättlingarna till de

⁹⁷ G. Andersson 2005, s.52f.

⁹⁸ S. Tesch 2014; L. Ersgård 2006.

⁹⁹ Förslaget av G. Andersson 1997a, 2005; Hållans Stenholm 2012, s. 210.

betydande och rikt utrustade personerna med bronsbälten.

De som blev begravda på gravgården Norrsunda 57 kan ha varit en annan grupp människor. Om de levde i samma by, Valsta, får vi låta vara osagt. Det finns en möjlighet att sådana här nyinrättade gravgårdar kan ha varit knutna till nyetablerade gårdar eller byar. Ett sådant exempel finns kanske i Täby, i Broby, och ett annat i Spånga socken där ett liknande tidigkristet gravfält i Grimsta kan ha varit knutet till en ny bosättning.¹⁰⁰ I Valsta är emellertid ingen annan närbelägen by eller gård känd, så det är väl mest troligt att man levt inom samma ägor.

¹⁰⁰ L. Andersson 1999, s. 35 om Broby; A. Biuw 1992, s. 91 om Grimsta.

GÅRDSBEBYGGELSE PÅ GRAVFÄLTET OCH EN PLUNDRAD HÖG

Under tidig medeltid börjar man uppföra hus, en ny bebyggelse, på berget med det gamla, stora och traditionstygda gravfältet. De andra gravfälten står nu övergivna. Vid det västra gravfältet, Norrsunda 283, kommer det senare att uppföras hus och strax norr därom en smedja, men det sker inte förrän tidigast under högmedeltiden.¹⁰¹ 900-talsgravfältet Norrsunda 34 närmare sjön övergår till att vara natur- och betesmark. Hur det är med den kristna gravgården Norrsunda 57 är något mera oklart, det vill säga hur länge den är i bruk, men snart överges också denna.

De tidigmedeltida husen på Norrsunda 59 uppförs så att de kommer att överlagra en del av 900-talsgravarna. Det verkar ske relativt snart efter att gravfältet upphör att brukas för gravläggningar. I denna period har ¹⁴C-proverna mycket stora standardavvikelser, och de äldsta ¹⁴C-dateringarna av den nya bebyggelsen låg i det breda intervallet 1030–1260 e.Kr. Men de är samstämmiga med ¹⁴C-dateringen från den yngsta gravläggningen i högen A1: 1039–1224 e.Kr., från en av de sena brandgravarna i den östra gravgruppen: 1024–1228, och ett par något äldre dateringar från gravfältets sydligaste del: 1018–1161 och 1022–1165 e.Kr.¹⁰²

Bebyggelsen på gravarna kan ha varit en medveten strategi, kanske uttryck för en nyordning eller ett maktskifte, men det

¹⁰¹ J. Hamilton, G. Wertwein & Grandin 2012.

¹⁰² En ny kalibrering har prövats men har gett samma stora tidsspänn och har endast marginellt ändrat dessa värden.

motsägs av att bebyggelsen ändå hovsamt ligger i gravfältets utkant.¹⁰³ En intressant omständighet, säkert betydelsefull, är också att samtliga gravar som överlagrades av den tidigmedeltida bebyggelsen var väl synliga, välvda runda stensättningar, medan de mera oansenliga kristna gravarna som fanns längst i söder inte stördes. Området kan ha varit inhägnat eller markerat på något sätt. I vilket fall som helst kan man ana att en särskild pietet visades dessa gravar.

Vid denna tid inträffade också att de exklusivt utrustade kristna gravarna i den stora högen plundrades. Förmodligen skedde det inte så långt efter att begravningarna på gravfältet upphört.¹⁰⁴ Plundringen var omfattande. Det var framför allt den mellersta, väst-östligt orienterade stenkistan som skadades, och möjligen var det den graven som var huvudmålet för aktionen. Det äldre brandlagret påverkades också. Brända ben, föremål från brandlagret och ett fåtal obrända skelettdelar slängdes ut över kärnröset och jordmanteln. De senare har bedömts som kraniedelar, möjligen från en kvinna, samt delar av fot/underben.¹⁰⁵

De förklaringar som framförts är att plundrarna ville komma över de värdefulla gravgåvor som man visste fanns i högen, eller att det handlade om att med ett kränkande ingrepp i graven markera ett övertagande eller maktskifte. En avsiktlig omdeponering av de dödas kvarlevor från gravgömmen (kistorna) till själva högen har också föreslagits.¹⁰⁶

Det finns ett annat alternativ för att förklara förödelsen. Det vi ser kan vara resultatet av att gravhögen öppnades för att man

¹⁰³ A-M. Hållans Stenholm 2012, s. 212.

¹⁰⁴ A-M. Hållans Stenholm 2012, s. 210, med ref. till G. Andersson som emellertid framhåller att tidpunkten för plundringen är oklar, 1997a, s. 58.

¹⁰⁵ C. Arcini & L. Nilsson 1997a, Tabell 3.

¹⁰⁶ A-M. Hållans Stenholm 2012, s. 212; T. Gansum 2004, s. 190.

skulle flytta de begravda, eller en av dem, till en kyrkogård.¹⁰⁷ Det skulle i så fall vara i linje med en religiöst grundad omsorg gentemot de kristna gravarna men inte mot de gravar som hade ett mera förkristet uttryck, när nu en kristen kultgemenskap på allvar var på väg att ersätta gårdens rituella gemenskap.

En grundargrav på kyrkogården

Det var ingen slump att det var gravarna i gravfältets mest prominenta grav som flyttades, i så fall. Genom flyttningen anlade ättingarna till Valstas mest betydande familj en ny ”grundargrav”, denna gång på kyrkogården.

Den kyrka eller kyrkogård som ligger närmast till hands att föreslå är förstas Norrsunda kyrka, som så småningom blev den sockenkyrka som Valsta kom att tillhöra. Kyrkan är en av Upplands äldsta stenkyrkor. Den byggdes enligt konsthistoriska dateringar under senare delen av 1100-talet, och därmed omkring en generation efter att den spektakulära kristna begravningen hade ägt rum i högen A1.¹⁰⁸ Kyrkan uppfördes troligen på kungligt initiativ. Den är en så kallad östtornskyrka, vars speciella utformning med tornet placerat över koret istället för det vanligare att tornet står i väster antas ha symboliserat poli-

¹⁰⁷ Ett liknande händelseförlopp har tidigare föreslagits för en plundrad kristen grav i Lilla Ullevi, Bro socken, A. Hed Jakobsson & C. Lindblom 2011, s. 91ff. Gravplundringar med syfte att flytta en begravd, snarare än att komma över föremål har diskuterats bl a vad gäller Osebergsgraven, se Androshchuk 2002. En känd sådan händelse är när danske kungen Harald flyttar kvarlevorna av sin far Gorm från gravhögen till kyrkan i Jelling. Fler exempel kan man finna i sagorna, t.ex. ska Egil Skallagrims-sons styvdotter Tordis ha flyttat honom från gravhögen till den nya kyrka som hans son lät bygga. Tolkningen utvecklas vidare med fler exempel på gravplundringar i gravfältens slutskede i A. Hed Jakobsson & J. Runer 2017.

¹⁰⁸ Dateringen (1160-talet) enligt E. Lundberg 1940.

tisk, snarast kunglig, makt. Av arkitekturen att döma har den haft Sigtunakyrkorna som förebild, liksom grannkyrkorna Skånela och Husby-Ärlinghundra som också är östtornskyrkor. Att kungamakt och kyrka (dessa institutioner ska väl vid den här tiden snarast ses som en enda), har haft starka intressen i området visas av skriftliga uppgifter om att kungen donerat Valstas och Säbys granngård Ström till biskopen i Sigtuna. Eftersom Sigtuna upphörde som biskopsstad omkring 1130 måste donationen ha skett före denna tid.¹⁰⁹

Stenkyrkan har antagligen föregåtts av en träkyrka, vilket visas av att runristade hällar har påträffats på kyrkplatsen.¹¹⁰ De kan antas ha fungerat som gravmonument på kyrkogården, och kan på grundval av ornamentiken dateras till perioden 1070–1130 e.Kr. Norrsunda kyrkogård skulle med andra ord vara ungefär samtida med, eller bara marginellt yngre än, de sista gravarna på Norrsunda 59 och gravgårdarna i Valsta och Säby.¹¹¹

När kungamakten och kyrkan stärkte greppet om gårdslandskapet blev det antagligen både möjligt och tvingande för de ledande familjerna att flytta över begravingarna från gårdsterrioriet till kyrkogården. Men hur gör man en tydlig markering av trohet mot och acceptans av den nya ordningen, samtidigt som man fortsättningsvis också måste hävda en historiskt nedärvd legitimitet?

Svar: Genom att flytta en betydelsefull grav till kyrkogården, och därmed flytta med sig förfädernas kraft och berättelserna om familjens storslagna förflutna. Man anlade med andra ord en grundargrav på kyrkogården, ungefär på samma sätt som när man en gång i mitten av 800-talet höll en spektakulär begraving och skapade ursprungshögen på Norrsunda 59. Genom

¹⁰⁹ C. Tollin 2010, s. 152.

¹¹⁰ A. C. Bonnier 1987.

¹¹¹ S. E. Hagenfeldt & R. Palm 1996. Stildateringarna (Pr 4 och Pr 5) enligt A-S. Gräslund 1990, 1992.

Figur 35. Medeltida kyrkor i trakten runt Fysingen.

flytten av gravarna visade man sin permanenta samhörighet med den nyuppförda kyrkan.

De fortsatta begravningarna sköttes av kyrkan och därför kan vi inte längre följa Valstaborna.

Avslutning

Människorna i Valsta utformade begravningar och gravar i relation till en ständigt föränderlig omvärld men också i hög grad utifrån en lokal och socialt sammansatt dynamik. Jag har förstas bara skummat på ytan i den här artikeln, men jag tror mig ha identifierat flera frågekomplex som med fördel skulle kunna arbetas vidare med, och där man skulle kunna använda ett ännu

större gravfältsmaterial. Några av de saker som åtminstone jag skulle vilja veta mer om är till exempel:

Var det vanligt under vikingatid att det inom en bys domäner fanns ett särskilt betydande och viktigt gravfält, ett slags huvudgravfält, som kunde kompletteras med ett eller flera mindre?

Det står klart att det inom de olika gravfälten i Valsta har funnits grupper av människor som utifrån olika egenskaper har fått en viss gravplats. Ibland verkar det ha handlat om familjegrupper, ibland om gravar som placerats med hänsyn till en bestämd genealogisk relation. Ibland verkar vissa funktioner och specialiteter eller en viss samhällsposition ha varit avgörande. Andra gånger har man tagit hänsyn till trosuppfattningar. Är de mönster jag tycker mig ha sett specifika för den här platsen, eller finns de på andra gravfält också?

Varför fanns det inga barn i gravarna på det största gravfältet i Valsta, när de fanns på alla de andra gravfälten? Stämmer min hypotes att gravfältet med pråliga gravhögar och stora anspråk var fel miljö för barnen och endast passade för vuxna kvinnor och män? Det skulle i så fall ha ändrat sig i gravfältets slutskede, när barn börjar dyka upp även om de är få. Är det ett resultat av kristet inflytande eller fanns andra skäl?

Givetvis finns en förhistoria till de vikingatida gravfälten i Valsta. Omfattande arkeologiska undersökningar i trakten har resulterat i ett rikligt källmaterial och flera publikationer. Vad som däremot inte har behandlats närmare är de bebyggelserester som undersöktes vid Valsta bytomt. I synnerhet lämningarna av en vendeltida verkstadsplats är mycket spännande och unika. Jag vill efterlysa mer forskning kring detta intressanta material, och därför behandlar jag delar av detta i en *Exkurs*.

Några tack är på sin plats: till Gunnar Andersson för inspirerande tolkningar av Valstas största gravfält, och besök hos fynden i Tumbamagasinet. Till Jonna Sarén Lundahl för lån av fotografier av granaterna från Valsta. Stort tack till docent Michael Olausson som vänligen läst och kommenterat tidigare manusutkast, och sist men inte minst tack till min vän och kollega Cecilia Lindblom som ledde Valstaundersökningarna tillsammans med mig 2010.

EXKURS

GULD OCH GRANATER OCH NÅGRA GROPHUS

”Lagret innehöll 657 fragment av deglar och 5 150 fragment av gjutformar, slagg och oidentifierade föremål och fragment av kopparlegering. Dessutom hittades en smälta och en barr i guld ...”¹¹². Det har gjorts fantastiska fynd av dyrbart och kvalificerat hantverk i Valsta. Materialet har aldrig bearbetats ordentligt, och tonas snarast ner i utgrävningsrapporten, men visar att det under tidig vendeltid har funnits hantverkare i Valsta som har arbetat med bronsgjutning och förgyllningar, och dessutom med slipning av granater till påkostade smycken och andra föremål. Hela 575 rödgnistrande granater påträffades i hantverkslagret. Det gör upptäckten till ett av de mest omfattande granatfynd som har gjorts.

En verkstad för exklusiva högstatusföremål

Den vendeltida verkstadsplatsen låg på den östra sidan av den bergshöjd som under romersk järnålder hade försetts med ett tiotal gravar högst upp på krönet, men som sedan dess hade legat öde.¹¹³ Verkstäderna har legat exponerat ut mot Fysingen, högt upp på en stenig plåtå, och endast cirka 130 meter från

¹¹² C. Andersson & Hållans Stenholm 2006, s. 52.

¹¹³ I rapporttexten skriver författarna att verkstaden etableras under folkvandringstid, men enligt dokumentationen i undersökningsrapporten saknas folkvandringstida dateringar från platsen. C. Andersson & A-M. Hållans Stenholm 2006, s. 8, 52, även A-M. Hållans Stenholm 2012, s. 210.

vattnet. För att hitta en lika hög höjd får man ge sig ytterligare en halv kilometer inåt land. Verkstadsplatsen har genom sitt läge varit väl synlig för förbipasserande sjötrafik och vid stranden nedanför har det vid denna tid funnits en vik, fint avskärmad av halvöar i både nordöst och sydöst. En tilläggsplats här är fullt tänkbar.

Verkstadsområdets tjocka kulturlager visar att det har förekommit ett avancerat och säkerligen prestigefullt hantverk på platsen i en skala som, såvitt känt, i Mellansverige bara motsvaras av ett par mycket säregna platser. På Helgö i sydöstra Mälaren ägde den mest omfattande gjuteriverksamheten emellertid rum något tidigare än i Valsta, ca 450–600 e.Kr. Det andra exemplet är det vendeltida kungsgårdskomplexet i Gamla Uppsala, där det på den kraftigt uppbyggda norra Kungsgårdsplatån funnits verkstäder som har bearbetat granater och producerat smide, pärlor och kammar.¹¹⁴

Det omfattande materialet från Valsta har inte studerats närmare, men bland det som har gjutits i brons finns dräktnålar och dräktspännen.¹¹⁵ Mest spektakulärt är det stora granatfyndet. Granaterna tycks ha bearbetats på platsen för att kunna infattas i cloisonné-arbeten.¹¹⁶

Granathantverket gör Valsta till en mycket speciell plats. De röda granaterna var härskarnas speciella ädelstenar. Föremål prydda med granater var tydliga maktsymboler. Maktsymboliken härstammade från det bysantinska riket, där den röda färgen var förbehållen kejsaren, och utvecklades vidare inom den merovingiska och frankiska hovkulturen. Granatprydda vapen och smycken visades upp, utväxlades och bytte ägare inom elitära sociala och politiska nätverk, som också inkluderade

¹¹⁴ J. Ljungkvist 2011, s. 56.

¹¹⁵ Bl.a. fyrpasspännen, som brukar dateras till 600-talet, B. Arrhenius 1960:67.

¹¹⁶ J. Sarén Lundahl 2011.

nordiska småkungar och aristokrater.¹¹⁷ Maktsymboliken tycks också ha varit färgad av allehanda föreställningar om övernaturliga egenskaper hos granatstenarna, kanske i synnerhet idéer om fruktbarhet och alstringskraft, som spillde över på de makt-havare som bar dem.¹¹⁸ En fingervisning om kopplingen mellan granater, granattillverkning och en religiöst färgad härskari-deologi är de rågranater som tillsammans med guldgubbar och annat hantverksrelaterat avfall deponerats i hallbyggnaderna i Slöinge.¹¹⁹ Det var av stor betydelse för mäktiga personer att kunna visa upp sig med granatprydda vapen och smycken och att vara en av få som kunde ge bort sådana ting. Exklusivite-ten upprätthölls förstås genom att tillverkningen och distribu-tionen av cloissonékonsten hölls restriktiv och kontrollerad.¹²⁰ Verkstaden i Valsta måste ha initierats och övervakats av någon i samhällets övre ledarskikt.

Ett så pass exklusivt hantverk borde finnas i anslutning till en högstatusbebyggelse, till någon av den främsta elitens stor-gårdar där det också fanns påkostade hallbyggnader för fest, re-presentation och ritualer, och rika gravar på ett gravfält intill. Det andra omfattande fyndet av granater från samma period gjordes i en sådan kontext, i Gamla Uppsala.

Men den bevarade bebyggelsen i Valsta visar inte på någon högre status. Vid sidan av granaterna och ädelmetallerna från verkstadsplatsen har inga vendeltida högstatusföremål påträff-fats och det finns ingenting som talar för närvaron av större salsbyggnader. Det finns inga rika gravar. Det finns inga ven-

¹¹⁷ B. Arrhenius 1985, s. 88ff, U. Näsman 2008, s. 38ff.

¹¹⁸ B. Arrhenius 1997, s. 39ff.

¹¹⁹ L. Lundquist 1996, s. 34. Kopplingen mellan hantverksproduktion och yngre järnålderns härskari-deologi som bl a kretsade kring gudomligt släktskap har jag utvecklat i A. Hed Jakobsson 2003, s. 109ff.

¹²⁰ Jfr de kejsrerliga rättigheterna att producera och distribuera ädelstens-smycken: B. Arrhenius 1997, s. 42.

deltida gravar alls. Vid bytomtsundersökningen påträffades en fragmentariskt bevarad bebyggelse som bestod av ett och kanske två hus, med intilliggande stenlagda ytor som tolkades som möjliga gårdsplaner.¹²¹ En stor mängd keramik verkade nedtrampad i den ena stenläggningen men det är oklart vad den har använts till. Inga härदार fanns, vilket i och för sig kan ha berott på senare tillfogade skador. I det hus som var bäst bevarat hade en grav grävts ner några århundraden senare, i husets centrala del där en eventuell härd mest sannolikt skulle ha kunnat finnas. Graven var en kvinnograv från sent 1000-tal, där den döda låg i en förvriden ställning på magen och sannolikt har blivit levande begravd.¹²² Placeringen centralt i huset var dock knappast medveten, eftersom graven ingår i en grupp av kristna jordbegravningar som i övrigt inte verkar förhålla sig på något särskilt sätt till de äldre lämningarna.

Funktionen hos husen är svår fångad, men avsaknaden av vendeltida gravar talar för att bebyggelsen inte motsvarade någon självständig gård. Den skulle kunna vara spår av hus där verkstadens smeder vistades.

Vilken elitär miljö ska då verkstaden kopplas till? En självskrivna kandidat är förstås en av den närmaste bygdens mest centrala vendeltida platser: området vid Nordians hög.

Nordians hög

Den stora gravhögen Nordians hög är en kraftfull signal om en elitär miljö. Avståndet mellan gravhögen och Valsta är omkring

¹²¹ Dateringen av bebyggelseämningarna till vendeltid baseras på stratigrafiska relationer och ¹⁴C-analyser av kol från tre härदार i och på stenläggningen, dvs. härदार tillkomna under brukningsfasen. Största intervallat kal. 2 sigma är AD 540–770, en snävare datering omfattar i huvudsak 600-talet.

¹²² G. Andersson 2000.

Figur 36. Nordians hög.

två och en halv kilometer, en sträcka man går på 30 minuter. Under vendeltiden låg högen i ett mycket skyddat läge längst in i en Mälarvik. Nordians hög är en av de största gravhögarna i Mälಾರområdet (figur 36) i storlek endast överträffad av högarna i Gamla Uppsala och Anundshögen i Västmanland. Den är inte undersökt men kan utseendemässigt sannolikt dateras till äldsta vendeltid.¹²³ Invid högen finns ett omfattande gravfält som från tidig vendeltid till sen vikingatid successivt har utökats med allt fler begravingar. Slutligen har gravfältet kommit att bestå av över tvåhundra synliga gravar.¹²⁴ Förmodligen skulle ännu fler överlagrade gravar och gravar utan överbyggnader upptäckas om gravfältet undersöktes. Likhetera med andra storkomplex, i synnerhet Gamla Uppsala, talar för att den elit som gravhögen representerar har influerat stora områden.

¹²³ P. Bratt 2008, J. Ljungkvist 2006.

¹²⁴ D. Langhammer 2007, s. 141.

Det är ingen slump att verkstaden i Valsta etableras samtidigt som högbygget äger rum, och samtidigt som andra väsentliga förändringar äger rum i den närmaste bygden.

I Säby strax norr om Valsta växer det fram en ny bebyggelse med både bostäder och smedjor.¹²⁵ Bland fynden från utgrävningarna finns bland annat fragment av tre olika typer av glasbägare, inklusive en snabelbägare av blått glas. Sådana glas signalerar att det förmodligen har funnits hallbyggnader med representativa funktioner i Säby och att gården befunnit sig i en hög social position under denna period. I Säby finns också ett gravfält, Norrsunda 52. Gravfältet är inte undersökt men drygt trettio runda stensättningar och högar ger intryck av att vara från mellersta och yngre järnålder.¹²⁶ Vid utgrävningarna av bytomten i Säby påträffades sju gravar som antagligen ingått i det delvis bortodlade gravfältet. Den äldsta graven var anlagd under äldre vendeltid (ca 570–600 e.Kr.). Gravfältet har sannolikt påbörjats i samband med bebyggelseomläggningen, och har förmodligen varit en markering av den nya gården och dess ägarfamilj.

I Brista, ytterligare en halvtimmes gångväg nordväst om Nordians hög, har en spännande utveckling kartlagts som också visar på väsentliga förändringar i området under tidig vendeltid.¹²⁷ Till skillnad från Valsta (?), men i likhet med Säby, förefaller Brista ha varit en gård med hög social status under vendeltid. I Brista har vendeltida gravar, varav flera med påtaglig högstatuskaraktär, anlagts ovanpå en folkvandringstida gård. Gravarna ovanpå husen har tolkats som att en nyetablerad vendeltida elit, som också är manifesterad i Nordians hög, har konfiskerat mark och gårdar liknande Bristagården och fördelat

¹²⁵ C Andersson & Hållans 2006.

¹²⁶ B. Sander m fl 1992, s. 21ff.

¹²⁷ A-M. Renck 2009.

ut dem till sina följare.¹²⁸ Två av de vendeltida gravarna i Brista har innehållit granatförsedda smycken. Den teknik som har använts när de har tillverkats talar eventuellt för att granaterna har slipats i en frankisk verkstad men att de har infattats i smyckena av en lokal smed.¹²⁹

I det romartida och folkvandringstida landskapet av större och mindre gårdar väster om Fysingen fanns en dominant i form av den befästa höjdbosättningen vid Runsa. Dess glansperiod verkar vara folkvandringstiden och den skiljer sig på flera sätt markant från de andra större gårdarna i jordbruksbygden.¹³⁰ Höjdbosättningen tycks dock minska i betydelse och överges i övergången mot vendeltid, vilket alltså också sammanfaller i tid med de andra förändringarna i landskapet omkring.

Det finns olika förslag till hur man ska se på Nordians hög. En tolkning är att den representerar en ny maktelit, sannolikt utifrån kommande, som manifesterar sig i området genom att uppföra den stora högen.¹³¹ Ett annat förslag är att det är en redan etablerad elit som befäster sin makt på ett nytt sätt.¹³² Oavsett makthavarnas ursprung visar högmiljön att det från tidig vendeltid har funnits en påtagligt närvarande maktspelare i området, som genom monumentaliseringen vid Fysingens norra ände har manifesterat överregionala maktambitioner. Hur bestående denna maktposition blev kan man fråga sig. Till skillnad från exempelvis i Gamla Uppsala finns här bara en hög. Det saknas med andra ord tecken på ett dynastiskt högbyggnad över generationer, vilket återigen kan tolkas på olika sätt. Antingen behövdes inte nya högbyggen eftersom makten var oomstridd, eller så var högen början på något nytt som inte

¹²⁸ A-M. Renck 2008, 2009:II, s. 40.

¹²⁹ Ibid, s. 26.

¹³⁰ Om Runsaborgen, se t.ex. Olausson 2011.

¹³¹ A-M. Renck 2009, s. 39.

¹³² J. Ljungkvist 2014, s. 60.

följdes upp. I det förra fallet kan man också tänka sig att härskarna har växlat över tid, men att platsen som sådan fortsatte användas som strategiskt redskap för maktutövning. Det ständigt växande gravfältet och de medeltida maktuttrycken med kyrkan och husabyn tyder på det senare.

Storhögar som Nordians hög ligger som regel vid kommunikativt strategiska punkter. När de som här ligger vid vattendrag som kan ha fungerat som gränser i landskapet så kan högarna ha fungerat som gränsmarkeringar. Ett belysande exempel är storhögarna på varsin sida om Sagån, det vattendrag som bildade gräns mellan Västmanland och Fjädrundaland.¹³³ Nordians hög ligger längst in i vattensystemet, vilket kan ha varit strategiskt ur försvarssynpunkt, men det är troligare att läget beror på att man har markerat en gräns. De territoriella hundaresgränserna mellan Ärlinghundra, Seminghundra och Vallentuna sammanfaller i sjön.¹³⁴ Gränsdragningen kan vara en effekt av det under vendeltid etablerade maktcentrat, men kan också tänkas spegla en äldre indelning som storhögsbyggarna så att säga lade beslag på.

Hundaret Ärlinghundra har föreslagits ha sitt ursprung i *Arland*, ett tätbebyggt område en halvmil nordväst om Fysingen.¹³⁵ Bebyggelsen låg här samlad kring en forntida vik med utlopp i nuvarande Steningeviken i väster. *Valand*, ursprunget till Vallentuna hundare, ska ungefär motsvara bygderna mellan Torsåker och Vallentuna öster om Fysingen. Brista har enligt förslaget ingått i *Arland*, men inte byarna väster om Fysingen.¹³⁶ Dessa byar, från norr räknat Åshusby vid Nordians hög, Norslunda, Krogsta, Viggeby, Säby, Valsta och Lindsunda faller utanför. Emellertid talar både fornlämningsbilden och to-

¹³³ Bratt 2008, s.163.

¹³⁴ S. Brink 1996.

¹³⁵ S. Brink 1996.

¹³⁶ Ibid, s. 423.

Figur 37. Bygden mellan Arland och Valand. Skala 1:100 000.

pografiska förhållanden för en sammanhållen järnåldersbygd väster om sjön, med Brista i nordväst och Valsta-Lindsunda i sydöst.¹³⁷ Åshusby och Nordians hög hamnar centralt i detta område, som också är möjligt att utsträcka till Norsa, eller *Norhusar*, i väster där Oxundasjön faller ut i Mälaren. Namnet *Norsa/Norhusar* har tolkats som *Husa som hör till Nor*. Nor är då den centralort som fanns vid Norrsunda kyrka,¹³⁸ alltså storhögskomplexet.

Nordians hög ska under 1600-talet ha kallats kung Nores hög.¹³⁹ Det kan vara ett folketymologiskt uppkallningsnamn mot bakgrund av de många Nor-namnen runtomkring, och sockennamnet Norrsunda har förstås eggat fantasin.¹⁴⁰ Men det öppnar också för möjligheten att storhögen utgjorde navet i en kult kring en mytisk härskare, som bar ett namn på *Nor*.

Det strategiska läget för Nores/Nordians hög uttryckte antagligen ambitionen att samla flera territorier eller bygder. Legitimiteten i anspråken kan ha legat i att makthavarna hävdade ett gudomligt ursprung med förfäder som (senast) vid sin död transformerats till mytiska väsen som levde vidare i den övernaturligt stora högen. Mycket sannolikt fanns en kultplats vid högen, likt förhållandet i det vendeltida Uppsala, som föreslagits vara urplatsen för framväxten av denna ideologisk-religiösa föreställning.¹⁴¹ Uppsala kan ha fungerat som en centralhelgedom där makteliten samlade kulturen kring flera gudar, som hade särskild förankring hos olika kult- eller folkgrupper runtom i Mälardalsområdet. Nordians hög kan ha fungerat på liknande sätt, som ett samlande centrum, betraktat mot bakgrund av hur områdets gränser sammanfallit vid denna plats.

¹³⁷ Jfr Renck 2009:II, fig. 9a–b.

¹³⁸ P. Vikstrand 2001, s. 277, se även S. Brink 2000.

¹³⁹ Nordström 1983.

¹⁴⁰ Brink 1996, s. 422.

¹⁴¹ Sundqvist 2002, s. 292, 2013, s. 92ff

Figur 38. Svärdsknappen kan komma från ett svärd deponerat i strandkanten vid sjön en bit från stormannagården i Väsby.

Valsta och Säby med flera byar väster om Fysingen har rimligen ingått i ett influensområde eller nätverk som var ekonomiskt och socialt knutet till, och beroende av, den maktgruppering som låg bakom storhögen. Undersökningarna i Valsta, i Säby och i Brista visar på genomgripande förändringar under tidig vendeltid. En möjlig tolkning är att hela bebyggelseområdet väster om sjön har kommit att ingå i ett godsliknande komplex, liknande det som föreslagits för Gamla Uppsala. Verkstaden vid Valsta kan då ha fungerat inom ramen för detta, och föremål tillverkade där kan ha distribuerats till allierade och följeslagare runt om i regionen. En av dessa personer har förmodligen residerat i Stora Väsby, på halvön mellan Fysingen och Oxundasjön, vars omfattande gravfält skvallrar om en stormannamiljö.¹⁴² I utkanten av Väsby har ett unikt fynd av en granatprydd svärdsknapp av guld kommit i dagen (figur 38). Fyndet ska ha gjorts i en åker vid torpet Urmula.¹⁴³ Sätter man fyndplatsen i relation till vendeltidens vattennivåer visar det sig att svärdet måste ha deponerats i strandkanten. De gyllene svärdsdelarna utsmyckade med röda cloisonnéarbeten kan ha varit ett rituellt offer nedlagt i det vattendrag som förband flera väsentliga platser utmed Fysingens stränder.

¹⁴² Hammarby Raä 48:1 med 140 synliga gravar, varav ett tjugotal är större högar.

¹⁴³ J. P. Lamm & M Rundkvist 2011, s.112

Vikingatida hantverk och några grophus

Avsaknaden av vendeltida gravar och ytterst svaga belägg för någon verksamhet under sen vendeltid antyder att Valsta genomgår någon slags förändring under denna period.¹⁴⁴ Tiden sen vendeltid-tidig vikingatid (eller karolingertiden) är en period som generellt tycks innebära genomgripande samhällsförändringar. Bebyggelsen förändras, gravläggningskontinuiteten bryts många gånger på gravfälten, dräktskicket förnyas och Birka etableras. Förändringarna påverkar uppenbarligen också Valsta.¹⁴⁵ En större omställning kan också märkas i Säby, som bland annat innebär att den vendeltida bebyggelseplatsen överges när man flyttar till ett nytt ställe ett stycke söder om den gamla tomten.¹⁴⁶ Nästa steg i Valsta blir anläggandet av de två gravplatserna i tidigt 800-tal.

Bebyggelselämningarnas fragmentariska karaktär gör det svårt att följa utvecklingen. De starkaste argumenten för en oavbruten verksamhet i Valsta, och kanske även bebyggelse, har varit att fynden från verkstadsplatsen även omfattar vikingatida hantverk och föremål. Mycket tyder emellertid på att verkstadsplatsen var ur bruk en tid. Tyvärr var lagret med hantverksfynden omrört och inte stratigrafiskt skiktat. Föremålsfragment och slagg tyder på att det har förekommit järnsmide, och glas-smältor, glastråd och små platta glasfragment i olika färger tyder på att man har framställt glaspärlor. Detta hantverk har utspelat sig under vikingatid. De pärlor som har varit möjliga att datera

¹⁴⁴ Tre härdar har ¹⁴C-daterats till intervallen 550–940, 650–900 respektive 660–970 AD. Inga föremål som kan dateras till sen vendeltid har påträffats. Ett grophus har dateringen 560–780, men kolprovet är källkritiskt tveksamt. Se C. Anderson & Hållans Stenholm 2006:44f.

¹⁴⁵ H. Göthberg 2000:92, B. Petré 1993, s. 151, Hed Jakobsson, Runer & Svensson 2013, s. 69, 111.

¹⁴⁶ C. Andersson 2009:40.

har en tidsmässig tyngdpunkt i slutet av 700-talet och första hälften av 800-talet, men eftersom de färdiga pärlorna inte verkar vara framställda på platsen, utan har föreslagits utgöra förlagor eller råglas vid tillverkningen, ger de snarast en terminus post quem-datering av glashantverket.

Fler dateringar faller i senare delen av 800-talet och 900-talet. Två härdar i anslutning till lagret, som kan ha använts för smältning och bearbetning av glas, har daterats till 800–900-tal, kanske snarast 900-talet.¹⁴⁷ Intill en av härdarna hittades en facetterad karneolpärla, vilken är en typ av pärla som blir vanligare först efter 860 e.Kr. I lagret med hantverksspill hittades även ett sönderklippt samanidiskt mynt från 941/942 e.Kr.

Till vikingatiden hör också tre–fyra grophus. De låg ett femtontal meter sydväst om hantverksområdet och på behörigt avstånd från gravplatsen i norr. Grophusen är det närmaste vi kommer en vikingatida gårdsbebyggelse som är ungefärligen samtida med gravfälten. Två mindre enskeppiga stolphus utan härdar fanns också i det undersökta området, men de är inte daterade på annat sätt än genom hustypen, och kan ha tillkommit senare. Åtminstone två av grophusen verkar ha fungerat som vävstugor, som har värmts upp med härdar. I ett annat av grophusen, vars funktion inte är känd, har en grop grävts ner i fyllningen (det är oklart om detta avser en ursprunglig golvnivå med avsatta lager eller en senare igenfyllning). I gropen har två vikingatida amuletringar och ett järnskaft (nyckel?) deponerats. Några närmare dateringar av grophusen är svåra att komma fram till, men de verkar i huvudsak tillhöra 800- och 900-talen. Det är därför fullt möjligt att den vikingatida glas- och smidesproduktionen är relaterad till de människor som börjar gravlägga på Norrsunda 59 i mitten av 800-talet, och som fortsatte att göra det under 900-talet. Gravarna med

¹⁴⁷ Största intervallet kal. 2 sigma är AD 770–1020, kal. 1 sigma AD 830–990 respektive AD 880–980.

den stora högen som fokuspunkt och den starka kontinuiteten i gravskicket talar för att det handlar om en familj med viss elit-status som genom gravarna uttrycker en ärftlig egendomsrätt.

Det tycks däremot inte som om hantverksplatsen fortlever efter vikingatiden. Den verkar upphöra senast under 1000-talet. Det visar återigen hur Valsta har varit indraget i större samhällsmässiga förändringar, eftersom det finns många exempel på en radikal omläggning av hantverksplatsernas funktion och organisation vid den här tiden. Jag menar att utvecklingen till stor del har varit knuten till ideologiska förändringar och nya ideal.¹⁴⁸ Det finns i detta en koppling till de omvälvningar som innebär att Birka överges och Sigtuna grundas istället, och till de förändringar som så småningom leder fram till att gårdsgravfälten överges och kyrkan i Åshusby blir den nya – eller snarare nygamla – samlade punkten.

¹⁴⁸ Hed Jakobsson 2003:215ff.

REFERENSER

- Ambrosiani, B. 1964. Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- Andersson, C. & Hällans Stenholm, A-M. 2006. *Nabor i Norrsunda – bytomterna Valsta och Säby vid sjön Fysingen*. Arlandabanan. Uppland, Norrsunda socken, Vallstanäs, RAÄ 165 och RAÄ 167. UV Mitt, rapport 2006:25. Arkeologiska undersökningar. Stockholm.
- Andersson, G. 1997a. *Valsta gravfält*. Arkeologisk undersökning, Arlandabanan, Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 59. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. UV Stockholm, Rapport 1997/9/1. Stockholm.
- . 1997b. *Valsta gravfält*. Arkeologisk undersökning, Arlandabanan, Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 59. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. UV Stockholm, Rapport 1997/9/2. Bilagor. Stockholm.
- . 1997c. A Struggle for Control. Reflections on the Change of Religion in a Rural Context in the Eastern Mälaren Valley. I: H. Andersson, P. Carelli & L. Ersgård (red.), *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 24. Stockholm. 353–372.
- . 2000. Med eller utan avsikt? – om ett människoöde speglat i en märklig grav på Valsta ättebacke. I: L. Ersgård (red.), *Människors platser – tretton arkeologiska studier från UV*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar, skrifter No 31. 9–26.
- . 2005. *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 61. Västerås.
- Andersson, L. 1999. *Jarlabankeättens gravplats vid Broby bro. Arkeologisk delundersökning av gravplats med tre skelettgravar vid Broby bro, Täby socken och kommun, Uppland*. Rapport Stockholms läns museum, 1999:4. Stockholm.

- Andrén, A. 1989. Dörrar till förgångna myter – en tolkning av de gotländska bildstenarna. I: A. Andrén (red), *Medeltidens födelse. Symposier på Krapperups borg 1. Nyhamnsläge*. 287–319.
- . 2004. I skuggan av Yggdrasil. Trädet mellan idé och realitet i nordisk tradition. I: Red. A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere. *Ordning mot kaos – studier av nordisk förkristen kosmologi*. Vågar till Midgård 4. Lund. 389–430.
- Androshchuk, F. 2002. En man i Osebergsgraven? I: *Formvännan* 2005(100):2. 115–128.
- . 2014. Viking swords. Swords and social aspects of weaponry in Viking Age societies. The Swedish history museum, Studies, 23. Stockholm.
- Arcini, C. & Nilsson, L. 1997a. *Osteologisk rapport. Människorna från Valsta, Norrsunda socken, Uppland. RAÄ 59*. I: G. Andersson *Valsta gravfält*. Arkeologisk undersökning, Arlandabanan, Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 59. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. UV Stockholm, Rapport 1997/9/2. Bilaga 5. Stockholm. 96–143.
- Arcini, C. & Nilsson, L. 1997b. *Osteologisk rapport. Djurbenen från Valsta, Norrsunda socken, Uppland. RAÄ 59*. I: G. Andersson *Valsta gravfält*. Arkeologisk undersökning, Arlandabanan, Uppland, Norrsunda socken, RAÄ 59. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. UV Stockholm, Rapport 1997/9/2. Bilaga 5. Stockholm. 144–173.
- Arrhenius, B. 1971. *Granatschmuck und gemmen aus nordischen funden des fruhen mittelalters*. Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm.
- . 1997. Granater som regalier. I: J. Callmer & E. Rosengren (red.), "... gick Grendel att söka det höga huset..." *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17. Halmstad. 39–46.
- Artelius, T. & Lindqvist, M. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter 70. Stockholm.
- Bertell, M. 2003. *Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världsaxeln*. Edsbruk.
- Biuw, A. 1992. *Norra Spånga. Bebyggelse och samhälle under järnålder*. Stockholmsmonografier vol. 76. Stockholm.
- Bonnier, A-C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands Kyrkor 1250-1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift. Nr 51. Uppsala.
- Bratt, P. 2008. *Makt uttryckt i jord och sten: stora högar och makstruktururer*

- i Mälardalen under järnåldern*. Stockholm Studies in Archaeology, 46. Stockholm.
- Brink, S. 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. *Tor* 28. 235–281.
- Brink, S. 2000. Nordens Husabyar – unga eller gamla? I: M. Olausson (red.). *En bok om Husabyar*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 33. Stockholm. 65–73.
- Brink, S. 212. *Vikingarnas slavar. Den nordiska trälldomen under yngsta järnålder och äldsta medeltid*. Stockholm.
- Carlsson, A. 2015. Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria. Från stenålder till vikingatid. Stockholm Studies in Archaeology, 64. Stockholm.
- Ersgård, L. 2006. Dödens berg och Guds hus. Förfäderskult, kristnande och klostret i Alvastra i den tidiga medeltidens Östergötland. I: L. Ersgård (red.), *Helgonets boning. Studier från forskningsprojektet "Det medeltida Alvastra"*. Lund Studies in Archaeology 5. Lund. 23–140.
- Fernstål, L. 2004. *Delar av en grav och glimtar av en tid. Om yngre romersk järnålder, Tuna i Badelunda i Västmanland och personen i grav X*. Stockholm Studies in Archaeology 32. Uppsala.
- Fransson, U. 2011. Från tand till kammargrav: om att vara barn, bli stor och att dö i en hög. I: F. Fahlander (red.), *Spåren av de små. Arkeologiska perspektiv på barn och ungdom*. Stockholm. 97–122.
- Gansum, T. 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotars Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis No 33. Sollentuna.
- Gräslund, A-S. 1990. Runstenar - om ornamentik och datering. *Tor* 23. Uppsala.
- . 1992. Runstenar - om ornamentik och datering 2. *Tor* 24. Uppsala.
- Gräslund, B. 1989. Forntida själstro I arkeologisk belysning. I: *Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok*, 24. Stockholm. 60–67.
- Göthberg, H. 2000. *Bebyggelse i förändring i Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology, 25. Uppsala.
- Hagenfeldt, S.E. & Palm, R. 1996. *Sandstone runestones. The use of sandstone for erected runestones*. Runica et Mediaevalia. Scripta maiora, 2. Stockholm.

- Hamilton, J., Werthwein, G. och Grandin, L. 2012. Smedja, bebyggelse och boplatsspår vid Valsta bytomt. Uppland, Norrsunda socken; Vallstanäs 2:17; RAÄ 265, RAÄ 280 och RAÄ 281. Dnr 423-362-2010. UV Rapport 2012:7.
- Hed Jakobsson, A. 2003. *Smältdeglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology 25.
- . 2012. Nya gravundersökningar i Valsta, Norrsunda socken. I: R. Edström & A. Wikström (red.), *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*. Sigtuna museum. Göteborg. 44–55.
- . 2014. Nya gravundersökningar – nya resultat i Valsta, Norrsunda. I: P. Bratt (red.), *Är järnåldersgravfälten färdigundersökta?* Stockholms läns museum, Seminarierapport nr. 7. Stockholm. 12–23.
- Hed Jakobsson, A. & Lindblom, C. 2011. *Gård och gravfält vid Lilla Ullevi. Arkeologisk undersökning, RAÄ 40, Skällsta, Bro socken, Upplands-Bro kommun, Stockholms län, Uppland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2011:2165. Upplands Väsby.
- Hed Jakobsson, A. & Lindblom, C. 2012. *Tre gravfält i Valsta, med gravar från yngsta bronsålder/äldsta järnålder, vikingatid och tidig medeltid. Arkeologisk undersökning, RAÄ 34, 57, 111 och 283, Vallstanäs, Norrsunda socken, Sigtuna kommun, Stockholms län, Uppland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2012:2371/2388. Upplands Väsby.
- Hed Jakobsson, A., Runer, J. & Svensson, K. 2013. *Vägen till dejan och bryten. En berättelse om den vikingatida gården i Hjulsta*. Skrifter från Arkeologikonsult nr 4. Upplands Väsby.
- Hed Jakobsson, A. & Runer, J. 2017. *Arv och minne i en brytningstid. Om gravesedens transformation i samband med kristnandet*. I: S. Tesch (red.), *SKIFTET Vikingatida sed och kristen tro. Ett mångvetenskapligt perspektiv på kristnandeprocessen i Mälardalen*. Skellefteå. 123–156.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2006. *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*. Thesis and Papers in Scientific Archaeology 8. Stockholm.
- Hällans Stenholm, A-M. 2012. *Fornminnen. Det förflyttas roll i det förkristna och kristna Mälardalen*. Vägar till Midgård 15. Riga.
- Iregren, E. 1972. *Vårby och Värberg. 2. Studie av kremerat människor- och djurbensmaterial från järnåldern*. Theses and Papers in North-European Archaeology, 1. Stockholm.

- Krafft, S. 1955. *Fra Osebergfunnets tekstiler. Fragmenter av billedvev og silkestoffer med rekonstruerte mønster*. Oslo.
- Lamm, J. P. & Rundkvist, M. 2011. Makthavare i grannskapet – en vapengrav från 500-talet nära Runsa. I: M. Olausson (red.), 2011. *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*, s. 109–127.
- Langhammer, D. 2007. Åshusby – an Iron Age Central Place. A Review in the Light of Past Excavations and Present Research. In: U. Fransson, M. Svedin, S. Bergerbrant & F. Androschuk (eds.), *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm. 140–147.
- Ljungkvist, J. 2006. *En hjar atti rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Aun 34. Uppsala.
- . 2011. Skelettgravar i tiden – från sen romersk järnålder till tidig venedeltid. I: M. Olausson (red.), *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr 1. 128–161.
- . 2014. Norrsunda och Åshusbygravfältet. I: P. Bratt (red.), *Är järnåldersgravfälten färdigundersökta?* Stockholms läns museum, Seminarierapport nr. 7. Stockholm. 54–65.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*. Stockholm.
- Mejsholm, L. 2009. *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien*. Occasional Papers in Archaeology, 44. Uppsala.
- . 2011. Hjämbävararnas barn. Gravkontext och aktörer i berättartraditionens tjänst. I: F. Fahlander (red.), *Spåren av de små. Arkeologiska perspektiv på barn och ungdom*. Stockholm. 77–96.
- Montgomery, J. E. 2000. Ibn Fadlan and the Rusiyah. I: *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3. Lancaster.
- Olausson, M. 1993. *Väster Arninge. Ett vikingatida skelettgravfält. Uppland, Täby socken, RAÄ 153*. UV Stockholm 1993:89.
- . (red.), 2011. *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr 1. Stockholm.
- Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö. 4. Bebyggelsearkeologisk analys*. Acta Universitatis Stockholmiensis 10. Stockholm.
- . 1993. Inheritance systems and farm agglomerations forming early villages in the late Iron Age: examples from the Mälaren Region. I: G.

- Arwidsson (ed.), *Sources and resources: studies in honour of Birgit Arhedenius*. Rixensart: Pact Belgium. 93–106.
- . 1999. *Gravfältet RAÄ 13, Söderby, Lovö sn, Uppland ett gravfält med två familjer från yngre järnålder : rapport, analys, tolkning*. Lovö Archaeological Reports and Studies Nr 6. Stockholm.
- . 2010. *Arkeologiska undersökningar på fornlämning RAÄ 34, Lunda/Berga, Lovö sn, Uppland. Gravfält från vikingatid, äldre järnålder och yngre bronsålder samt boplatslämningar från bronsålder*. Lovö Archaeological Reports and Studies Nr 9. Stockholm.
- . 2011. *Arkeologiska undersökningar på fornlämning RAÄ 28, Söderby, Lovö socken, Uppland. Gravfält från vendeltid och vikingatid samt några gravar och boplatslämningar från bronsålder*. Lovö Archaeological Reports and Studies Nr 10. Stockholm.
- Price, N. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Aun 31. Uppsala.
- . 2010. Passing into Poetry: Viking-Age Mortuary Drama and the Origins of Norse Mythology. *Medieval Archaeology*, 54. 123–155.
- Renck, A-M. 2009. *Gården som upphörde. Om en uppländsk järnåldersbygds förändring i mellersta järnålder: särskilda arkeologiska undersökningar, RAÄ 6 och 7, Brista, Norrsunda socken, Uppland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2009:2095. Upplands Väsby.
- Roslund, M. 1991.
- . 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund. Lund.
- Runer, J. & Sillén, P. 2014. *Liv och död för tusen år sedan. Ett tidigkristet gravfält i Rissne. RAÄ 193, Spånga socken, Stockholms stad, Stockholms län. Särskild arkeologisk undersökning*. Rapporter från Arkeologikonsult 2014:2431. Upplands Väsby.
- Sander, B. 1992. *Arlandabanan. Arkeologiska förundersökningar. Uppland, Sollentuna, Norrsunda och Odensala socknar*. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm, 1992:19.
- Sarén Lundahl, J. 2011. *Röd Glöd. Granaternas betydelse under yngre järnålder med fokus på Gamla Uppsala*. Institutionen för Arkeologi och Antik Historia. Uppsala universitet.
- Selinge, K-G. 1980. Fra heidnum haugi eller vad kallades gravarna? I: Å. Hyenstrand (red.), *Inventori In Honorem. En vänbok till Folke Hallberg*. Stockholm. 288–297.
- Selling, D. 1955. *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in*

- Schweden*. Stockholm.
- Sigvallius, B. 1994. *Funeral pyres. Iron Age cremations in North Spånga*. Theses and papers in osteology, 1. Stockholm.
- Skre, D. 1996. *Herredømmet: bosettelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Oslo.
- Sundqvist, O. 2002. *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Acta Universitatis Uppsaliensis. Historia religionum, 21. Uppsala.
- . 2013. Gamla Uppsala som förkristen kultplats: en översikt och en prognos. I: O. Sundqvist & P. Vikstrand (red.), *Gamla Uppsala i ny belysning*. Uppsala. 69–112.
- Sveriges runisnkrifter digitala
- Tesch, S. 2014. Skilda gravar, skilda världar – tidigkristna gravar, kyrkor, stadsgårdar och storgårdar i Sigtuna och Mälardalen. I: O. Karsvall & K. Jupiter (red.), *Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi nr 131. Uppsala.
- Thedéen, S. 2011. Vem är flickan i graven bredvid? Konstruktion av kvinnlig barndom under vikingatid på Gotland. I: F. Fahlander (red.), *Spåren av de små. Arkeologiska perspektiv på barn och ungdom*. Stockholm. 123–143.
- Thorberg, H. 1975. Dateringsförsök av två gravfält vid Hjulsta by. *Fornvännen* 1975:2. 68–76.
- Thunmark-Nylén, L. 1991. Gotlands vikingatid och dess kammar. *Gotländskt Arkiv* 1991. Visby. 109–128.
- Tollin, C. 2010. *Ågodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*. Uppsala.
- Vikstrand, P. 2011. Ortnamnet Runsa. I: M. Olausson (red.), 2011. *Runnhusa. Bosättningen på berget med de många husen*. Skrifter från projektet Runsa borg, Eds socken, Uppland nr 1. 40–45.
- Zachrisson, T. 1994. The Odal and its Manifestation in the Landscape. I: *Current Swedish Archeology. Vol. 2. 1994*. M. Burström & A. Carlsson (eds.). Stockholm. 219–238.
- . 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid I Uppland och Gästrikland*. Stockholm Studies in Archaeology 15. Stockholm.
- . 2003. De osynliggjorda: om trälar i arkeologisk forskning. I: T. Lindkvist & J. Myrdal (red.), *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid*

- till medeltid*. Nordiska museet, Stockholm. 88–102.
- . 2014. Trälar fanns – att synliggöra ofria 550–1200 e. Kr. i Sverige. I: A. Carlie (red.), *Att befolka det förflutna. Fem artiklar om hur vi kan synliggöra människan och hennes handlingar i arkeologiskt material*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. 73–91.
- Oestigaard, T. 2013. Cremations in culture and cosmology. I: S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford University Press. Oxford. 497–509.
- Östmark, K. 1981. *Gravfält från vikingatiden. Fornlämning 53. Vallstans, Norrsunda socken, Uppland*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport UV 1981:27.

Skrifter från Arkeologikonsult

- 1 Location, selection and memory – Södertörn during the Stone Age. 2011.
- 2 På väg genom Närke – ett landskap genom historien. 2012.
- 3 Lillsjön – senmesolitikum och mellanneolitikum på Södertörn. 2013.
- 4 Vägen till dejan och bryten. 2013.
- 5 Vägen, gårdarna och byarna. Äldre järnåldersboplatser vid Fiskeby utanför Norrköping och Hacksta utanför Västerås. 2014.
- 6 Gravfälsbyggarna vid Valsta. En studie av fyra vikingatida gravfält i Attundaland. 2017.

Under loppet av trehundra år, från omkring 800 till 1100 e.Kr., begravdes över hundra människor på fyra gravfält runt byn Valsta i södra Uppland. Samtliga gravfält är helt eller till större delen arkeologiskt undersökta vilket ger ovanligt goda möjligheter till detaljerade studier av gravläggningspraktikerna på lokal nivå.

I den här volymen av skrifter från Arkeologikonsult presenteras en fördjupande studie av de fyra gravfälten med vissa utblickar. Gravfälten utgör spåren av en komplex social dynamik som har präglats av fasta traditioner såväl som ständigt nya influenser.

Ett av gravfälten var störst och innehöll stora och rikt utrustade gravar och fungerade som en viktig grav- och kultplats under hela vikingatiden. De andra tre gravfälten var mindre, hade olika karaktärer och kortare brukningstider. Vad skapade det här mönstret? Vilka principer bestämde var och hur man begravde sina anförvanter? Det här arbetet är en ansats för att beskriva och förstå hur det kunde gå till.